

Nycklar till modern konservatism

Nycklar till modern konservatism

FREDRIK HAAGE

Timbro

Hittills utkomna Pejlingar:

- Nr 1 Den fula ankungen eller den oälskade liberalismen (Rudbeck)
- Nr 2 Inte bara valloner – invandrare i svenskt näringsliv under 1 000 år (Johnson)
- Nr 3 Djur är inte människor – en filosofisk granskning av veganismen (Nordin)
- Nr 4 Den rätta medicinen – apoteksmonopolet vid vägs ände (Gennser)
- Nr 5 Bidragskulturen – filosofin bakom socialbidraget (Rivière)
- Nr 6 Den nya fattigdomen (Rankka)
- Nr 7 Kretsloppsstat eller kretsloppssamhälle? (Strömmer, red)
- Nr 8 Creole love call (Rudbeck)
- Nr 9 Svaghetens moral (Erixon)
- Nr 10 Thamgrepp (Haage)
- Nr 11 Fakta och myter om globaliseringen. Artiklar ur *The Economist* (förord Anders Åslund)
- Nr 12 Positiv särbehandling är också diskriminering (Gür)
- Nr 13 Förnyelse i USA (Dahl)
- Nr 14 Valser om arbetets slut (Rojas)
- Nr 15 Hälften så dyrt, dubbelt så bra. Förbättra Sverige genom att halvera de offentliga utgifterna (Åslund)
- Nr 16 Asiens kris är inte kapitalismens (Larsson)
- Nr 17 Irland – den globala ön (Rankka/Hellman)
- Nr 18 Leva fritt och leva väl (Ericson)
- Nr 19 Miljöpartiet i det politiska kretsloppet (Johansson)
- Nr 20 Skattjakten. En kritik av skatteharmonisering inom EU (Wickman)
- Nr 21 VARNING – livet kan leda till döden! En kritik av nollvisioner (Ekelund)
- Nr 22 Fullständiga rättigheter. Ett försvar för de 21 första artiklarna i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna (Norberg)
- Nr 23 Förmögen till värdighet – Wilhelm Röpke, människan och ekonomin (Hakelius)

© Författaren och AB Timbro 2000

Omslag: Formgivningsverket

Sättning: Melanders Fotosätter, Stockholm

Tryck: Elanders Gotab, Stockholm 2000

ISBN 91-7566-454-2

ISSN 1402-9391

Timbro • tel 08-587 898 00 • fax 08-587 898 55

www.timbro.se

info@timbro.se

Innehåll

Inledning	7
En spirande konservatism	11
Den begränsade friheten	15
En liten och levande stat	31
Marknaden – en vildsint hund?	45
En berättande borgerlighet?	57
Det moderna imperativet	69

Inledning

EN SKARA BARN överlever en flygkrasch på en öde ö. Utlämnade åt sig själva är de tvungna att organisera sin tillvaro utan kontakt med yttvärlden. Till en början går också allt som man kunde önska. Barnen samlas, väljer ett slags ledare och arbetar tillsammans för att trygga den gemensamma överlevnaden.

Men snart börjar samförståndet luckras upp. En alltmer hotfull stämning sprider sig. Aggressiva barn börjar opponera sig mot ordningen. Dessa upproriska formar successivt ett eget samhälle som baseras på styrka och underkastelse i stället för samförstånd. Svaga barn på ön börjar trakasseras. Det går så långt att ett av dem, en tjock pojke med glasögon, mördas under gatloppsliknande former.

Den pojke som från början valdes till ledare förlorar gradvis sin auktoritet tills det bara är han själv och en kamrat kvar. Till slut anställs en mördarjakt även på dem. Inga avvikare tillåts i den nya våldsbaserade ordningen.

William Goldings *Flugornas herre* är en otäck berättelse. Den kan läsas som en brännande påminnelse om människans lägre instinkter. Men det är inte svårt att upptäcka en djupare laddning än så. Medvetet eller omedvetet levererar Golding ett av de mest kraftfulla angreppen på modern politisk teori.

Det förhärskande synsättet inom merparten av statsvetenskaplig diskussion utgår från människan som en abstraktion. För att på ett förnuftigt sätt vaska fram allmängiltiga principer för hur hon beter sig eller borde bete sig skalas den verkliga situationens tusentals unika premisser bort. Därefter, då fiktiva idealtyper tänkts fram, dras de strikt logiska och symmetriska slutsatserna. Den renaste av dessa modeller representeras av kontraktliberalismen. Resonemanget utgår från den tänkta situationen att en grupp individer sluter ett fördrag om hur deras samhälle bör vara beskaffat.

Alla är förstås överens om att kontraktssituationen aldrig har inträffat i verkligheten. Men att det är ett bräckligt underlag även för ett filosofiskt förhållningssätt visas i *Flugornas herre*. Golding konstruerar nämligen en kontraktssituation så långt det är möjligt att föreställa sig en sådan i verkligheten. Han place-rar en grupp barn på en ö.

Barnen är precis så vuxna att de kan kommunicera och resonera utan problem. Men inte så pass att de har fått sina medvetanden "förvridna" av nedärvda normer och föreställningar. De är någonstans där mitt emellan och ser fortfarande på världen med förutsättningslösa ögon. Därtill är de isolerade på en ö. De är alltså avskurna i tid och rum och kan börja från noll, utan historia, utan identiteter.

I en sådan situation förlorar civilisationen mot barbariet. Demokratin förlorar mot våldsmakten.

Det Golding har att säga om friheten är kontroversiellt i moderna öron. Han säger att hindret för frihet inte består i traditionens grepp över våra medvetanden, utan tvärtom, att vår förankring i ett levande kulturellt arv är en förutsättning för frihet.

Budskapet i *Flugornas herre* är en av de viktigaste nycklarna för att förstå konservatismen.

En spirande konservatism

KAN KONSERVATISMEN VARA modern? Är det inte en självmotsägelse? Både ja och nej. Konservatismen kan knappast vara modern i den meningen att den är en del av det moderna projektet och dess anspråk, men den kan vara modern såtillvida att den ändå tillför något relevant i en modern värld, att den är något annat än en historisk restprodukt.

Denna skrift är ett försök att ge en fingervisning om hur en sådan konservatism kan gestalta sig. Dock inte mer än fingervisning. Konservatismen är alldeles för svårfångad för att låta sig blottläggas och redas ut på samma sätt som andra -ismer. Den har inget teoribygge, eller ens en uppsättning av teorier. Konservatismen är ateoretisk.

I stället vilar konservatismen på en uppsättning attityder. Sådana kan inte proklameras. De måste låtas framgå av sig själva, i princip underförstås, i en text. Därför skall avsnitten i *Nycklar till modern konservatism* ses som just nycklar till förståelse och

inte som färdiga svar att direkt kunna omsättas i motionstryck. Synsätten som presenteras i skriften ger uttryck för ett visst förhållningssätt som säkerligen inte delas av alla konservativa, men som förhoppningsvis ger en glimt av en bredare konservativ grundstämning.

I dag råder en minst sagt diffus uppfattning om vad konservatism är. Skulle frågan ställas till gemene man skulle svaret förmodligen bli att det handlar om att vilja hålla kvar vid allt som det är eller har varit. Eller åtminstone vilja skynda långsamt med förändringar. För andra är konservatism helt enkelt något allmänt otäckt, en given position på ett sluttande plan som slutar i högerextremism.

Förvirringen mildras förstås inte av att konservatismen, precis som andra stora idétraditioner, har flera distinkta nyanser. På det konservativa trädet finns en kontinental gren, en sekulär, en anglosaxisk och så vidare.

Men vissa kärnföreställningar går förstås att urskilja.

Människans ofullkomlighet. Individerna är aldrig helt egenmäktiga, utan i behov av auktoriteter. Hon är heller aldrig förmögen att skapa sig det fulländade samhället eller slutgiltiga systemet. För varje ny generation måste en ny civilisationsprocess ta vid. I bästa fall, men inte nödvändigtvis, tas då ett steg framåt. Men jämsides med detta pessimistiska drag återfinns också tron på människan som gemenskapsvarelse, hon som förmår växa i samspel med andra, förmögen till oegennyttan och solidaritet. Konservatismen är sammanvävd med den humanistiska traditionen i vilken människan ses som motsägelsefull och komplex, omöjlig att förutsäga.

Förekomsten av värdehierarkier. Kanske det mest kontroversiella elementet. Frågan är förstås vad absoluta värden skall härledas

ur. Här skiljer sig också konservativas uppfattningar. Den vanligaste hållningen är den religiösa, men det finns också aristoteliska eller naturrättsliga inspirationskällor, liksom hänvisningar till traditionen. Konservatismen verkar gärna som en balanserande kraft: upplever man att samhället lider brist på en viss typ av värden skall just dessa framhävas, för att motverka alltför kraftig kantring.

Förnuftskritiken. Konservativa bestrider inte att människan är en förnuftsvarelse, men erkänner inte förnuftets möjligheter att befria henne från hennes tidlösa moraliska vägval. En viktig distinktion är här den mellan rationalistiskt upplysningsförnuft och praktiskt erfarenhetsförnuft. Genom att konstruera teorier och modeller för människan på samma sätt som inom naturvetenskapen når man en bit, men aldrig ända fram. Traditionen och historiska lärdomar är de i längden bästa vägledarna.

Tidskänslan. Det starka historiemedvetandet befordrar ett långsiktigt tänkande. Blicken fästs inte bara vid det förgångna utan även långt längre fram i tiden. Perspektivet är inte bara det egna jaget, utan den längre generationskedjan i vilken jaget är en länk mellan dåtid och framtid. Historisk kontinuitet blir ett viktigt värde, liksom förvaltaransvaret inför kommande generationer.

Försiktighetsprincipen. På vår resa i tiden gör vi klokt i att ta seden dit vi kommer, på samma sätt som när vi färdas i rummet. Med det menas att hävdvunna företeelser i vår samtid som inte har ett uppenbart nyttovärde inte skall behöva legitimera sig inför oss för att få överleva. Finns inget uppenbart skäl att anta att de är skadliga, skall de respekteras. Deras funktion kan finnas utan att den står ögonblickligen klar för oss.

Men, som sagt, trots att dessa element alla återfinns i den klassiska konservativa jordmånen, kan det uppblommade resultatet skifta avsevärt. Det är svårt att föra samman skepticism och religiositet, förnuftskritik och ordningsinstinkt, förändringsrytm och objektivism i en och samma bukett.

I Sverige finns i dag en liten men spirande diskussion med konservativa förtecken. Var vi kommer att befinna oss om några år är omöjligt att säga, men att något håller på att hända är otvetydigt. Många frågar sig varför. För några år sedan fanns knappt någon konservatism alls.

Avgörande har förmodligen varit den omdefiniering av vetenskap som har ägt rum. Eller, kanske närmare bestämt, vetenskapens omdefiniering av vad som är värt att diskutera. I dag erkänns betydelsen av sådant som metaforer, tyst kunskap, kontexter, dygder, rent av värden, över huvud taget osynliga faktorer. Den humanistiska traditionen återtar förlorade positioner från positivismen. Inom den politiska filosofin torde de så kallade komunitärernas genombrott utgöra det tydligaste tecknet.

Nytänkande letar sig förr eller senare ut från forsknings-salarna. Och nu, med en fallen Berlinmur och det modernistiska nittonhundratalet bakom oss, håller idéklimatet på att spricka upp. Gamla låsningar släpper och nya upptäckter görs. Inte minst ser vi också en ny generation träda fram, hos vilken världen och tillvaron betraktas genom mindre fördomsfärgade raster än tidigare.

I det följande kommer framställningen att spinna kring ett antal teman. De nämnda kärnföreställningarna kommer inte att framträda som tydliga ledfyrrar, men väl som gods i lastutrymmet. Betraktelserna sker från däck.

Den begränsade friheten

ÄR FRIHETEN EN självuppehållande kraft? Är frihet från allt som inte grundats i ett fritt val svaret på varje problem friheten behäftas med, eller kan det vara så att friheten kräver någon form av yttre understöd för sin överlevnad?

De flesta är överens om att friheten är ett överordnat värde. Likväl syns den alltid vara hotad, att döma av tongångarna i debatten. Förundransvärt ofta finner röda och blå radikaler varandra i frihetsfrågorna, men utan att gärna vilja kännas vid det. De finner varandra i den säregna svenska vurmen för en maximal civil frihet och något som närmast kan liknas vid en fobi för auktoriteter. Gör de friheten en tjänst eller otjänst?

Den akademisk-politiska debatten kretsar oftast kring motsatsparet positiv–negativ frihet. I en förenklad bild ses vänstern förespråka den positiva friheten, frihet till något, exempelvis en dräglig levnadsstandard, medan (ny)liberalismen står på den motsatta sidan och hävdar frihet från något, oftast statliga

maktanspråk. Det är, som märks, en diskussion som utan minsta motstånd låter sig frikopplas från specifika historiska sammanhang och sugas in i positivismens sterila rum.

Ett annat begreppspar, som kommit något mer i skymundan, är den politiska friheten kontra den sociala friheten. Politisk frihet handlar just om individens relation till staten, alltså innefattande mycket av det förstnämnda begreppsparet. Social frihet handlar om individens relation till andra människor, ytterst till hela det övriga samhället. Det är en på sitt sätt långt mer laddad diskussion.

Den sociala frihetens arena är ungefär det civila samhällets. Där gäller främst de begränsningar för friheten som traderas genom normer och konventioner. I vissa fall har dessa formaliserats i lag, i vissa fall inte. Det kan i det lilla handla om att hålla ett dämpat tonläge på restaurangen, det kan i det stora röra sig om att hålla trohetslöftet i ett äktenskap. Men det handlar inte bara om att avstå från att följa impulserna, utan också om beredskapen för ett aktivt engagemang för gemensamma angelägenheter. Inte bara inom de för den ytliga statsvetenskapen så intressanta utomstatliga riksorganisationerna, utan också – eller framför allt – inom de formella eller informella lokala kollektiva sammanslutningarna.

På den senare nivån ter sig familjen som den främst ansvarskrävande institutionen, men det lokala föreningslivet och de tysta förväntningarna inom oformaliserade nätverk är andra uppfordrande miljöer. Här odlas inte bara hänsynstagandet i ett slags passiv mening, utan även en civil plikt känsla.

Detta är ett laddat område. Här rör vi oss inte bland frågor om konstitutionella principer utan om den enskildes personliga ansvar i sin omedelbara verklighet, om rätt och fel i det fak-

tiska handlandet. Striden mellan rationalistisk metod och moralisk tradition som mänsklig vägledare ställs på sin spets. Ingenting säger ju egentligen att någon måste begränsa sin tid och utlevelsevilja till andras förmån, eller att dessa andra skulle inta särställningar bara för att de är släkt, grannar eller något annat som av hävd ses som viktigt. ”Försök att bevisa att äldre föreställningar om ett gott beteende bör upprätthållas även av mig”, säger rationalisten. ”Antingen finns det något slags objektivt rätt och fel, men det har jag inte sett paper på, eller så vill jag åtminstone få bekräftat att det där leder till effektivisering av vardagen. Jaså inte? Tänkte väl det. Hur som helst vet vi ju att sådant där var inskränkande.”

Den politiska friheten är den som låter sig formaliseras, den som kan uttolkas i lagtexten. Antingen är något tillåtet eller inte. Men den sociala frihetens sanktionssystem består i regel av omgivningens tryck och klander. Och, förstås, det egna samvetet. Här finns således en potentiell konflikt mellan den omgivande värdegemenskapen och det egna tycket.

Ett bekvämt sätt att neutralisera denna spänning är att låta den politiska frihetens logik omfatta även den opolitiska delen av människans tillvaro. Till skillnad från diskussionen om den politiska friheten, där den gemensamma (anständiga) utgångspunkten är att denna frihet så långt det är möjligt bör maximeras, har diskussionen om den sociala friheten däremot traditionellt kretsat kring ansvaret och nödvändigheten av att den enskilde begränsar sina anspråk gentemot omgivningen. Men detta har kommit att ändras. Rätten till maximalt socialt oberoende har kommit att betraktas som given, på samma sätt som rätten till maximalt politiskt oberoende. Uppfattningen att man skall få vara fri att få göra som man vill har getts samma

innebörd oavsett vilken av de två frihetsdimensionerna man talar om.

Från vänsterhåll menar man att individen skall frigöras från den äldre världens trångsynthet och biggotteri. Individens gemenskapskänsla skall lyftas upp till en högre, kollektiv nivå där den kan komma alla i samhället till del och inte begränsas till en av historiska och geografiska omständigheter godtycklig krets. Denna transformering ombesörjs medelst välfärdsstaten, som tvärtemot vad den där förgrämda högern påstår är ett individens befrielseprojekt.

På senare år har dock det märkliga skett att vänstern belagt den socialt befriade individen med en modern form av puritanism, en intolerans mot företeelser såsom rökning, felaktig kosthållning eller avvikande uppfattningar om sopsortering. Men då har man ändå allt som oftast, om än inte alltid, undvikit de "riktiga" moralfrågorna, de som uppstår i det mellanmänskliga mötet.

Den fullt värdeneutralistiske liberalen, den som ser neutralismen som ett ideal för hela samhället och inte bara för staten, intar oftast positionen att då det är upp till den enskilde att röra sig med egna hopplockade värderingar om rätt och fel är klander av andra det enda som inte bör få förekomma. Värdeneutralisten nöjer sig då med att klandra klandrarna. Arm i arm med välfärdsvänstern kan det bristas ut i tillmälen som "moralister" och paternalister", under det att det ivrigt pekas på lagutrymmet för frågan. Det som inte är olagligt har man ju rätt att ta sig för och då skall ingen komma här och snacka, är budskapet. Och skulle något som inte har med angrepp på någons person eller egendom att göra till äventyrs vara olagligt, ja, då bör det legaliseras.

Slående är för övrigt hur den abstrakta nivån där den politiska frihetens premisser debatteras verkar ha blivit ett slags tillflyktsort för det moraliska engagemanget, ett frihetsprojekt i sig. Det är inte särskilt publikfriande att ägna sin tid åt familjen och livet i den egna närmiljön, men att ge sig hän i kampen för ständigt nyuppfunna rättigheter eller bara för en alltid lika prövad anonym Mänsklighet, det ursäktar alltid åsidosättandet av det civila samhällets plikter. Men frågan är vilken av de två moraliska nivåerna som egentligen är den mest karaktärskrävande.

Hårdraget ser vi de förmenta motståndarna kollektivisterna och individualisterna mötas i gemensam sak. I oviljan mot traditionella värden och i obehaget inför partikulära beroenden. Sverige är världsledande på skilsmässor. Men dessa kan vi lika gärna se som ett mått på vår frihet, hälsar *Expressens* ledarredaktion.

Men frihet är inte detsamma som utlevelse av frihet. Att porrindustrin plötsligt expanderar i Ryssland innebär att frihet levs ut på ett visst sätt, inte att friheten som sådan plötsligt har gjort sitt intåg. Frihet kan trots allt råda även i det samhälle där porren inte är en vinstmaskin. Att inte leva ut vissa former av frihet kan faktiskt vara resultatet av ett val lika fritt som något annat, även om det sällan påpekas i *Expressen*.

Det kan till och med vara ett bättre val. Tanken att ett generöst lagutrymme för ett visst beteende förutsätter en moralisk miljö där ett modererande tryck utövas, den verkar inte alltför ofta föresväva moderna frihetsapostlar.

Inom delar av liberalismen görs ändå försök att slå en bro mellan det rena förnuftet och de goda värdena. Det medges att individen utvecklas inom gemenskaper och att det är inom dessa hon når insikten om de bättre valen och det bättre sättet

att leva. Men, tillägger man, ett liberalt villkor är att individen själv väljer bland dessa gemenskaper hon skall till att ingå i.

I någon mening är det också så att vi väljer de flesta av våra gemenskaper, även om skillnaden mellan det fria och det av omständigheter frammanade valet ofta är flytande. Vi har sällan förgranskat våra grannar och arbetskamrater innan vi presenterar oss för dem, men vi har (oftast) möjlighet att göra valet ogjort genom att flytta eller säga upp oss. Men frågan är om dessa konstateranden räcker till för att bron skall hålla.

Svaret är nej. Förutsättningen att de goda gemenskaperna är goda enkom om individen uttryckligen och medvetet valt dem är ohållbar. Det är ett resonemang som utgår från individen som ett vitt blad, ett tabula rasa, som förmår agera som förnuftsvarelse utan att redan ha präglats av de värden som hon skall ta ställning till. Vad säger att hennes val av gemenskaper som skall visa vägen mot de goda valen är ett gott val?

Ett exempel från populärkulturen: Disneyfilmen *Lejonkungen*. Där gavs sinnebilderna av den moderna friheten – och dess bräcklighet. Berättelsen handlar om en lejonprins som tvingas fly från sin flock ute på savannen in i djungeln. *Hakuna matata!* lyder därefter hans och hans två nyfunna vänners muntra utrop då de planlöst driver runt i djungeln i en tillvaro fri från krav och bekymmer, helt på egna villkor.

Men denna tillvaro blir i längden outhärdlig för lejonet. Den form av frihet han har valt är olidlig för den är *meningslös*. När detta står klart för honom återvänder han till savannen och gör upp med sitt förflutna. Först då, när han har funnit sig tillrätta i sin identitet, med de dygder och normer lejonens gemenskap är förbunden med, då infinner sig en djupare, autentisk glädje.

Lejonet har aldrig *valt* att bli ett lejon på savannen. Det är en ofrivillig gemenskap i och med att det har fötts in i den. Men det är just det som gör den omistlig för honom. Det var inte hans förnuft som genomskådade djungellivets tomhet, utan en annan förståelse av det goda livet som fanns djupare i hans medvetande.

Naturligtvis förmår individen välja goda gemenskaper, och gör det säkert allt som oftast. Men värdet av en gemenskap kan inte enbart göras avhängig dess grad av frivillighet. Den kulturella förförståelsen av jaget och omvärlden, den förståelse på vilken individen baserar sina val, den odlas i de ofrivilliga gemenskaperna. Deras betydelse är fundamental och låter sig inte tänkas bort.

Antagandet att en människa kommer att utvecklas till en ansvarsfull och hänsynstagande person helt genom egen försorg, speglar en i grunden förnuftsbestämd och atomistisk syn på individen, även om det är det som sägs undvikas. Vissa värden är trots allt giltiga oberoende av huruvida de för tillfället är populära eller inte.

Ett balanserande mål vid sidan av det fria valet måste vara samstämmighet kring värden och normer. En individualism som inte tar hänsyn till detta är en individualism som lever på det civila samhällets förtroendekapital, men utan att bidra till dess förvaltande eller ackumulering. Ett samhälle kan hålla tilliten intakt givet ett mindre antal radikaler och/eller egoister. Men när den gränslösa valfrihetens individualism upphöjs till norm, då återstår till slut endast ett myller av allsköns privata värderingar, ingen gemensam värdebas. Den enskilde kan inte längre räkna med sin nästa och tränas i en sådan miljö knappast till att visa återhållsamhet själv i fråga om det egna, omedelbara intresset.

När denna känsliga, halvt osynliga väv som håller ihop det civila samhälle på det sättet spricker upp, då måste mänskliga relationer formaliseras i stället för att underförstås. Den enskilde måste bevaka sin rätt.

Och all rätt kräver lagenligt skydd, garantier. I missbruket av den sociala friheten, i uppslitandet av de små gemenskapernas band, sås därför ofrånkomligen fröet till de rättighetsbevakande byråkratiernas tillväxt. Till den allt större staten. Det är den enda institution som kan ge lika garantier åt alla enligt de universalistiska principer som individuella rättigheter måste vila på. Ingenting får lämnas åt godtycket eller misstänkta traditionella sociala miljöer där den exakt lika rätten inte utreds och bevakas.

Är detta ett teoretiskt resonemang? Eller är det en beskrivning av varåt dagens västerländska välfärdsstater har kantrat? Staten, politiken, tränger in i varje liten vrå av våra liv, men den gör det inte för att vi unnar oss för lite frihet, den gör det för att vi tillåter oss den lättköpta och bekväma tolkningen av begreppet. Välfärdsstaten är onekligen ett individens befrielseprojekt, precis som Göran Greider och andra företrädare för den moderna vänstern påstår. Den befriar individen från sociala beroenden och ansvar. Men det är en självundergrävande frihet. Och den vilar på ideologiska premisser som står i skarp kontrast till de humanistiska värderingar som i mycket uppfyllde den tidiga svenska arbetarrörelsen.

Så här långt pekar erfarenheten mot att det är friheten förankrad i nedärvd, begränsande, och inte personligt konstruerad, moral som håller ofriheten stängden. Där det civila samhällets förtroendeskapande nätverk brister, där går staten in och reglerar. Det är förmodligen en av de för moderna fri-

hetsivrare mest smärtsamma sanningar som nu har börjat att framträda allt klarare; att det i det långa loppet råder ett nollsummespel mellan social kontroll och offentlig sådan.

Men vart tog då auktoriteten vägen?

Hösten 1999 duggade skräckrapporterna om tillståndet i svenska skolor. De skildringar som gavs från olika håll i landet vittnade om en undervisningssituation som präglades av allt från oordning till ren anarki. Elever kom och gick som de ville på lektionerna, svor, bråkade och betedde sig i vissa fall så illa att skolledningen valde att inställa undervisningen för att hålla krismöten i stället.

Den då nytilträdde generaldirektören för Skolverket Mats Ekholm ombads kommentera situationen. Men det enda rapportern lyckades få ur honom var förnekanden. Det fanns ingen kris att tala om. Ingenting var värre än det var då han själv var lärare på sextioalet. Så var det bara. För övrigt måste man våga ha förtroende för eleverna. Lärare skall vara "kompisar" med dem och ge dem utrymme att vara vuxna.

Elever skall lämnas fria att lära själva, att göra som de vill. Då han tidigare var chef för svensk skoledarutbildning kunde Ekholm predika detta evangelium för en generation rektorer, helt i enlighet med den progressiva pedagogikens grundsatser. Resultatet ser vi i dag. Men Ekholm är oförmögen att se det, eller kanske snarare att erkänna det.

Skolverkets generaldirektör representerar synnerligen väl den moderna frihetens ideologi. Inte bara som den så tydligt getts spelrum inom vårt skolväsende, utan även som den kommit till uttryck i det svenska samhället över huvud taget.

Ekholm har förstås inte filosoferat på egen hand. I bakgrunden märks Jean-Jacques Rousseau, en av de mest namnkunniga

franska filosoferna. John Deweys rousseanska skola i USA, där eleverna själva fått bestämma vad de skall lära sig och hur, har Ekholm pekat ut som ideal. Rousseaus inflytande har varit enormt under efterkrigstiden, inte minst i Sverige. Här har hans föreställningar medvetet eller omedvetet anammats inte bara av vänstern utan också av större delen av borgerligheten.

Rousseau hatar civilisationen. Det kan tyckas märkligt att en sådan tänkare vinner genomslag i ett samhälle vi gärna betraktar som det mest civiliserade hittills, men perspektivet är allt annat än obekant. Han menar att våra nedärvda och av generationer förädlade institutioner, vanor, seder och moralföreställningar inte alls har lyft människan till mer förfinade nivåer. Nej, det är bara en bluff. I stället har människan alltmör rört sig ifrån sitt rena, sanna ursprungsstadium då hon levde i kontakt med naturen utan förpliktelser mot något annat än den egna personen. Det var då hon var som mest människa och det var då hon kunde vara som allra godast. Människan är genuint god bara hon tillåts vara genuin. Idealet är den ädle vilden. Den okorrumpade.

Den civiliserade människan luras att sätta gränser för sig själv. Men egentligen borde hon göra precis tvärtom. Hon borde göra uppror mot alla normer och konventioner, alla sociala hinder för den omedelbara lustutlevelsen. Då blir hon fri.

För att klargöra vad han menade uppfann Rousseau det lilla barnet Emile och förklarade hur han bör uppfostras. Principen är att inte utöva någon form av auktoritet eller tillrättavisning. Om bara Emile lämnas att utforska sin värld på egna villkor kommer han också själv att komma underfund med vad som är värt att lära sig. Den inneboende, naturliga kreativite-

ten kan då bubbla upp till ytan och en harmonisk personlighetsutveckling ske.

Rousseau låter aldrig några föräldrar till Emile komma in i bilden. De finns inte.

Vi behöver inte stanna upp vid svensk skolideologi för att se det rousseanska frihetsidealet i modern tappning. I bestsellern bland barnuppfostringslitteratur, Benjamin Spocks *Sunt förnuft i barnavård och barnuppfostran* introducerades Emile för efterkrigs-generationerna. Det inneboende goda hos barnet skall lockas fram genom att det alltid skall ha så roligt som möjligt. Om barnet tycker att något är roligt är det per definition bra och utvecklande. En god uppfostran är en uppfostran fri från förmaningar.

Budskapet står i skarp kontrast till den humanistiska traditionens betoning av karaktärsdanning, av successivt, ofta mödosamt, förhöjande av den egna moraliska förmågan, med den sociala omgivningen som ram. Från rousseanskt perspektiv är ju det moraliskt mödosamma det moraliskt självfjättrande. Inre förmågor skall släppas ut, tillåtas brisera. Inte bearbetas och förkonstlas. Sociala band till andra upprätthålls uteslutande på de egna villkoren. *Hakuna matata!*

Det är inget djärvt påstående att de rousseanska tolkningarna av frihet och individualism har kommit att bli de förhärskande, om än i varierande grader. Budskapen inom tabloidpress, reklam, underhållningsprogram eller för den delen den politiska retoriken, följer i skilda tonarter samma tema: bli egenmäktig, gör uppror mot auktoriteterna, flytta gränserna. Detta trots att de flesta vid eftertanke – kanske flest unga – nog skulle medge att revolten har nått vägs ände. Det finns ju inte hur många gränser som helst att spränga.

Men vi återvänder till den svenska skolan. Där finns en av de viktigaste öppningarna till förståelse av dagens frihetssyn.

Borgerlighetens svar på skolans kris är kännetecknande. Den innehållsliga diskussionen, vad som egentligen skall läras ut i klassrummet och frågan om arbetsron, har mer eller mindre undvikits. Den politiska energin har i stället inriktats på formen, närmare bestämt friskolors rätt att existera. I sak finns inget att invända mot det. Tvärtom, principen är viktig och systemet har med största säkerhet kvalitetshöjande effekter. Men oförmågan att gå i *clinch* med situationen som den är i dagens till alldeles övervägande delen offentligt styrda skola är betecknande för hur pass borgerligheten har trasslat in sig i samma frihetstradition som vänstern. Absolut inget tal om auktoriteter. Ett välvilligt återgivande av argumenten för friskolor är att makten över undervisningen tas ifrån Ekholm och ges till föräldrarna. Men där stannar det. Att den önskvärda konsekvensen är att Rousseau faktiskt relegeras, det sägs aldrig. I grund och botten finns ett slags politiskt konsensus bakom skolans utformning.

I ett svenskt klassrum tänks alla inte bara vara lika duktiga. De är också självlärande bara skolledningen lämnar dem i fred att upptäcka kunskapen själva. Men utöver det är det också tänkt att de skall ha formellt inflytande. Varje skola skall ha ett elevråd som i förhandlingar med skolledningen skall bestämma över skolans verksamhet, inte minst undervisningen. Dessa elevråds organisatoriska överbyggnader sträcker sig upp till riksnivå. I Elevernas riksförbund sitter elever som representerar alla Sveriges övriga elever. Det kallas elevdemokrati och är ett centralt värde. Ingen svensk skola får vara utan elevråd.

Elevernas föräldrar har inte samma direkta inflytande.

På ett ytligt plan är det svårt att förneka att barnen i fråga lär sig mötesteknik, och att det är en poäng att de gör det. Men i grunden är det en ganska märklig tanke, att ett barn skall vara förmöget att avgöra på vilka premisser dess utbildning skall ske innan det är utbildat. Vad som skall uppnås förutsätts ju initialt. Över huvud taget kan det ju tyckas tveksamt om handhavandet av landsomfattande intresseorganisationer är naturliga sysselsättningar för barn.

Här infinner sig rationalismen, en annan tankeströmning som liksom rousseanismen haft och har ett oerhört starkt inflytande på det svenska tankeklimatet. Rationalismen är upplysningsförnuftets egen -ism, där individen har abstraherats till en renodlad förnuftsvarelse, något av en robot, som om bara korrekt information inprogrammeras är suveränt beslutsför. Det logiska rummet är det enda, och inom detta är en aktör en aktör, inte barn eller vuxen. Absolut inte något svårkategoriserat däremellan.

Så varför skulle inte en elev vara lika förnuftig som någon annan? Dessutom inom ett område som rör den egna "verksamheten"? Det finns säkert en hel del att debattera gentemot lärarna och andra kompisar. På lika villkor.

Att den svenska skolan signalerar att eleverna är sig själva nog är en återspeglning av en bredare samhällslig syn på barn såsom självgående, fullt egenmäktiga individer. Dessa har ju rätt till samma slags frihet som alla vi andra, är den tysta eller deklarerade tanken.

Men hela vägen, från den enskilde föräldern upp till Skolverkets generaldirektör, finns anledning att ifrågasätta detta. Att göra uppror mot auktoriteten behöver ju trots allt inte vara särskilt prövande. Men att vara en auktoritet kan vara en be-

tydligt mer krävande roll. Och hur tacksam blir då inte föreställningen att auktoriteten inte behövs? Eller att den till och med är något fult?

I Sverige vill få ikläda sig rollen av auktoritet, oavsett vilket sammanhang det är frågan om.

Den frie individen är den som slipper gränser. Men barnet är något av det mest gränssättande som finns, med alla de förpliktelser och uppoffringar som hör till. Barnet binder individen i tid och rum och fordrar en sortering av värden och kunskaper som skall traderas vidare. Barn ställer krav som går på tvärs mot den moderna frihetsidén. De bestrider nyliberalismens grundtes att man skall få göra som man vill så länge man inte skadar någon annan, och de utmanar vänsterns föreställning att den personliga omsorgen kan kollektiviseras.

Vägen ut ur detta blir då att tillerkänna barn fullgod rationalitet. De sägs upptäcka saker och ting bäst själva. Tonåringens uppror applåderas. Alla är jämbördiga likar och infogas under samma endimensionella frihetsbegrepp. Våra barn är annorlunda än vad de var förr i tiden. Nu är de ju moderna.

Viljan att se barn som fullt beslutsförmögna aktörer märks förstås även utanför skolväsendet. Förekomsten av ungdomsriksdag är ett. Förslaget att sänka rösträttsåldern till femton år ett annat. Men kanske allra tydligast märks det i handfallenheten inför det oprovocerade ungdomsvåldet. Naturligtvis hörs rop på välfärdstekniska förbättringar, det vill säga mer pengar till ungdomsgårdar och liknande. Eller så meddelas att det inte är värre nu än tidigare. Eller så är samhället mer orättvist med klassklyftor och allt. Ytterst sällan nämns föräldrarnas ansvar.

Före detta moderata justitieministern Gun Hellsvik har vid tillfällen dristat sig att föreslå att barns rörelsefrihet på gator

och torg skall begränsas. Tanken är att barn i vissa åldrar under vissa tider skall få springa ute givet föräldrarnas eller föräldrarnas (främst lär det vara ensammas mammors tillvaro som underlättas) tillstånd. Stöter polisen exempelvis på en tolvåring i tvivelaktigt sällskap nattetid skall föräldrarna underrättas och tillfrågas om de vill ha hem sitt barn. Vill föräldrarna det blir det så.

Det kan tyckas som en fullt normal ordning och har en gång i tiden varit fullt normalt. Men den politiska protestkören har varit hög och tämligen enstämmig. Senast idén fördes på tal haglade angreppen från både höger och vänster. Moderata *Västernorrlands Allehanda* menade exempelvis att "Inom ett parti där man med fog kräver större frihet för den enskilde borde man se andra lösningar på ungdomsproblemen än att poliser skall kasta in tonåringarna köksvägen". Dåvarande justitieminister Laila Freivalds (s) ansåg att förslaget var "orimligt".

Hellsvik hade rört vid en mycket känslig nerv. Vems frihet var det som ytterst ifrågasattes i förslaget?

Utåt är kontrasten skarp mellan Rousseaus sentimentala människosyn och rationalismens kalla skrivbordslogik. Men de lyckas påfallande ofta bilda naturliga – och destruktiva – allianser, och förenas i det att de utgör tacksamma instrument för angrepp på det traditionella. De är båda modernismens väg-
röjare.

En liten och levande stat

FÖR NÅGRA ÅR sedan gick *Independence day* för fulla hus på biograferna. Reklamaffischen var anslående. Över stadens hus och tak svävar ett gigantiskt skepp från yttre rymden. Skeppet är så stort att det skymmer solen och lägger hela staden i skugga. Det psykologiska ögonblick affischen fångar är ångestladdat. Ännu har ingenting hänt, men att människorna befinner sig under ett förödande hot är klart. Känslan förstärks av att rymdskeppet eller dess invånare inte är av denna värld. Främlingskapet är totalt.

Sällan har nyliberalismens förhållande till staten illustrerats så tydligt.

I filmen realiseras mardrömsscenarioet. Stadsinvånarnas reaktioner uttrycks i allt från vapenberedskap till lycksaligt tillbedjande. Plötsligt, utan förvarning, skjuter rymdskeppet ned en stråle som med fruktansvärd kraft förintar staden. På några ögonblick föröds ett samhälle uppbyggt av generationer.

Att staten är ond har inom ungmoderata kretsar varit en halvt skämtsam, halvt allvarlig devis. ”Jag hatar staten” är en versrefräng som med liv och lust vrålas ut över festborden. Mindre extrema yttringar av liberal statskritik än denna går förstås att hitta, men som politisk renodling är attityden klargörande.

Den nyliberala slutsatsen av hotet från staten är paradoxalt nog att statens icke-mänskliga karaktär bör förstärkas så långt det är möjligt. Staten skall inte bara hålla sig till ett minimum av så kallade negativa uppgifter, den skall också vara värdeneutral. Den skall kopplas loss från de värderingar som cirkulerar bland medborgarna och endast ge uttryck åt en universell, ahistorisk och ”värderingsfri” rättvisa.

Förföriskt, javisst. Men vid närmare påseende är det inget annat än en politisk hägring som framträder. Värderingar om rätt och fel låter sig inte isoleras från sina historiska, religiösa och kulturella omständigheter. Vi kan teoretisera om en hur minimal stat som helst, men frågor om abort och dödshjälp, om brott och straff, de lämnar oss inte för det. De kan aldrig göras moraliskt neutrala eller irrelevanta för någon stat, stor eller liten.

Då den moderna staten är en politiskt konstituerad institution blir invändningarna särskilt uppenbara om man ser till den enskilde politikern. Åtminstone en poäng med att sitta som folkvald i stället för att inneha en tjänst består i att medborgarnas uppfattningar skall kunna omsättas i politisk gestaltning. Detta är demokratins funktion. Om politikerns politiska dygd vore att vara värdeneutral, vad vore då manöverutrymmet? Vad skulle egentligen skilja hans roll från statstjänstemannens?

Att staten är för stor och lägger sig i våra liv är det bärande nyliberala temat. Och så långt är det från ett slags allmän borgerlig horisont inte mycket att invända. Men när det underliggande tonläget har innebörden att staten är en anomali i det mänskliga samhället, något som man helst skulle vilja helt bli av med, då finns det anledning att backa ett steg.

Utifrån ett historiskt perspektiv är den starka aversion som uttrycks mot staten i det nyliberala lägret inte oförståelig. Inte minst i Sverige, där ju staten beskattat två generationer medborgare på ett sätt som saknar motstycke i den fria världen, borde uppkomsten av en ideologisk antites till välfärdsstaten egentligen inte förvåna. Den stat som vi har i dag utgör – inom demokratins ramar – trots allt också en extrem. Är den nyliberala implosiv till sin karaktär har den moderna välfärdsstaten varit explosiv i sin tillväxt. Välfärdsstaten är inte bara omfångsrik i kvantitativ bemärkelse, den tillåter sig också att intervensera i vår tillvaro på ett sätt som för bara några årtionden sedan skulle betraktats som omoraliskt och kränkande för medborgarna.

Den stora staten är den moderna staten, en produkt av det kollektivistiska nittonhundratalet. Seklets nya totalitära läror tog resolut statsapparaten i tjänst för sina radikala och blodiga omstöpningar av det gamla samhället. Men den bestående förändringen, utbyggnaden av välfärdsstaten, har en tystare, mer successiv kraft stått för. Frågan är hur stor roll den politiska viljeinriktningen egentligen har spelat i den processen.

I Sverige har man från borgerligt håll talat om ”de små stegens tyranni” i sin kritik mot socialdemokraternas (tidigare) försök att gradvis vänja medborgarna vid en allt större offentlig sektor. Men bokslutet över nittonhundratalet talar snarare

för att det är något inom politikens själva natur som får välfärdssystemen att växa. På varje politisk nivå, från den lilla högskolans kårfullmäktige upp till den stora statsfederationens beslutsorgan, ger en inre logik samma konsekvenser: mer administration, mer centralisering. Inte nödvändigtvis som en följd av medveten strategi, utan ofta som en konsekvens av en mängd större eller mindre beslut, till synes inte sammanhängande, men ändå tillsammans verkande i samma expansiva riktning.

I dag görs ansträngningar även inom europeisk vänster att banta de offentliga systemen till det civila samhällets förmån. De gör samma erfarenheter som högern, att det är ett oerhört mycket mer mödosamt företag att minska statens åtaganden än att tilldela den nya. Den moderna statens inre kraft är expansionistisk, den matar sig själv.

Förlorarna är de enskilda medborgarna, även om det naturligtvis förespeglas dem motsatsen. Det är ytterst deras resurser som suggs upp i de stora systemen. De tvingas inte bara avsätta mer av sin tid för att klara både sin och statens försörjning, åtminstone den genomsnittlige inkomsttagaren blir också fånge i systemens enhetliga, "rättvisa", mallar för hur ett liv skall levas.

Vid sidan av politikens expansionistiska natur framträder framför allt två förklaringar till att det har blivit som det har blivit. Båda med rötter i den attitydförändring som det modernas genombrott har inneburit.

Den första är det nya klimatets eroderande av traditionella samhälleliga institutioner. Kyrka och universitet är tydliga exempel. Dessa utgjorde tidigare alternativa auktoriteter gentemot tillfälliga politiska förkunnelser, balanserande hinder

mot den politiska maktens utbredning. Men just de egenskaper som fyllde dem med oppositionell styrka har kommit att stå i direkt strid med nittonhundratalsstatens värderingar.

De står stadigt i snålblåst för de har djupa historiska rötter. Men ålderdomlighet och tradition är inte längre publikfriande sidor hos en institution, snarast misstänkta företeelser. Vidare tillåter de sig inre värderingsramar präglade av hierarki, vilket är närmast provokativt i moderna ögon. I beklämmande utsträckning har institutioner som dessa därför böjt sig för en oförstående opinion och sänkt sina anspråk på självständighet.

Men det är just i ett sådant platt, jämnt kulturellt landskap den moderna staten breder ut sig. En populistisk ärkebiskop, en följsam universitetskansler, en underdånig domare, alla bidrar de till den rena, raka linjens utsträckning, den på vilken maktens monolit sitter säkert. Inte formellt, men reellt. Denna framryckning skulle staten inte vara mäktig om inte opinionen vänt sig emot de alternativa auktoriteterna och ifrågasatt deras rätt att vara sig själva nog.

Här bör påpekas att institutionerna i fråga förvisso vuxit fram som en del av statsmakten. Men då har det snarast varit i kraft av mer eller mindre självständiga delar av ett av kungamaktens hophållet konglomerat. Detta konglomerat måste delvis ses i ett separat ljus vid sidan av den sedan artonhundratalet politiskt genererade statsmakten, en statsmakt som helt enkelt har övertagit institutionerna med allt vad det har inneburit.

Den andra förklaringen har snuddats vid tidigare; det är den moderne medborgarens tendens att definiera sin roll utifrån intressen och rättigheter. För breda grupper verkar den politiska aktiviteten nästan uteslutande spinna kring dessa två utgångspunkter. Därmed skapas ett destruktivt växelspel mellan

medborgarskapet och välfärdsstaten. Välfärdsstaten "befriar" den enskilde från moraliska begränsningar. Men resultatet blir inte att medkänslan mellan människor ökar, bara att engagemanget för den egna intressesfären gör det. För att möta upp krav på intressebevakning måste staten utöka sitt inflytande, vilket i sin tur förstärker kraven och så vidare. I stället för att främja en klassisk medborgaranda befördrar välfärdsstaten en allmän kravinstinkt.

Detta sammantaget bör vara en av de stora lärdomarna för konservatismen. Den stat som sågs som ett av de främsta instrumenten för samhällelig harmoni och goda värderingars befrämjande visade sig under nittonhundratalet inte bara vara förskräckande anpasslig mot modernismens mest destruktiva krafter, den hade rent av förstärkande effekter.

Men om det nu är så att en extrem inte nödvändigtvis legitimerar en annan, att hotet från staten betraktas i sitt faktiska historiska ljus och inte i skenet av en liberal antites, skyntas över huvud taget något positivt? Finns det inga goda lärdomar? Jodå, det finns det.

Låt oss någonstans i kvarteren kring Rosenbad föreställa oss myndigheten Statsverket. Den ligger i de trakter den huserat sedan sextonhundratalet, då Axel Oxenstierna lade grunden till världens kanske bäst fungerande byråkrati. Går vi in i huset hittar vi efter att ha letat i många korridorer ett exemplar av den rara arten Ämbetsman. En äldre man som ännu inte gått i pension. Den historia han berättar om sitt yrkesliv är svensk historia.

Då han som ung adelsman anställdes av Oxenstierna var villkoren tydliga. Konungens order skulle utföras utan dröjsmål och med all nit och noggrannhet. Landet var stort men det led

av knappa resurser. Att saker och ting gick som de skulle var därför inte önskvärt utan nödvändigt. Dessa bud åttlyddes i stort av de anställda, och den oxenstiernska organisationsförmågan var så stor att Ämbetsmannens arbetsplats blev föremål för studier av utländska besökare.

Artonhundratalet var en tid han minns med särskild stolthet. Då började Ämbetsmannen att kallas just Ämbetsman. Och då öppnades också dörrarna även för de ofrälse. De som anställdes på den tiden var mycket kompetenta. Vid sidan av sitt praktiska kunnande var de nämligen klassiskt skolade. Ämbetsmannen var humanist. En god språkkänsla var nödvändig för att denne skulle uttrycka sig förståeligt i offentliga handlingar; en garanti för rättssäkerhet. Bekantskap med den stora litteraturen var av godo för den moraliska inlevelseförmågan. En ämbetsmans beslut kunde ju ha direkta konsekvenser för andra människors liv.

Vår Ämbetsman får ett bekymrat uttryck i ansiktet. Han är inte alls säker på att de som i dag beslutar om omhändertaganden och socialvård har den träning av inre kvaliteter som den humanistiska skolningen tidigare gav. Då visste man att hur noggranna föreskrifter som än fanns att följa gick det inte att förbise den enskilde beslutsfattarens personliga omdöme och värderingar. Att ämbetsmannen skulle försöka vara amoralisk skulle setts som ett dåligt skämt.

Tvärtom, yrket genomsyrades av ett starkt patos. På universiteten stod Christopher Jacob Boströms idealism högt i kurs. Utifrån denna lära i kombination med ämbetsmannens tidigare goda rykte hade ett ämbetsmannaideal formulerats enligt vilket ovälden, kunnandet och inte minst plikten var ledstjärnor inom professionen. Enligt svensk statstradition stod också

myndighetsmaskineriet självständigt mot den politiska makten. Och det rullade utmärkt.

Det här gällde ända fram till mitten av nittonhundralet. Då ändrade socialdemokraterna hans befattning från att vara ämbetsman i statens tjänst till att bli tjänsteman i den offentliga sektorn. Känslan av degradering gick inte att komma ifrån. De nya som anställdes i alla de ofta hastigt upprättade kontorskomplexen hade inte samma krävande utbildning som tidigare och verkade i misstänkt omfattning rikta sin lojalitet mot Rosenbad i stället för det traditionella kåridealet. Och vad var egentligen anledningen till att tjänstemannaansvaret försvann? Var det något han förväntades glädjas åt?

På hans bord ligger ledsam läsning. Det är utredningar och rapporter som visar att kvaliteten inom myndigheterna har sjunkit och medborgarnas förtroende för dem likaså. Ändå är Ämbetsmannen inte förvånad. "Skall kvalitet på en verksamhet upprätthållas kan den inte omfatta hur mycket som helst, det säger sig självt", säger han. "Det finns rent praktiska anledningar till att vi gamlingar inte har lyckats förmedla våra ideal till de yngre i huset. De håller helt enkelt inte under de omständigheter vi verkar under i dag."

Ämbetsmannen går i pension med dystert sinne. Men det mått av etiskt kapital som odlats och utvecklats på hans arbetsplats under århundraden är inte helt förskingrat, och betydelsen av dessa förvaltningsetiska dygder lär komma att uppmärksammas. Den så kallade institutionella teorin har börjat kartlägga allt fler hittills osynliga faktorer bakom samhällets framgångar. Att en välfungerande byråkrati är nog så betydelsefull för tillväxten vid sidan av företagarklimat och socialt kapital har sakta börjat visa sig. Vågar vi gissa att framtida

forskning kommer att utnämna Axel Oxenstiernas verk till en av de viktigaste faktorerna bakom det svenska välståndet?

Fram tonar den svenska ämbetsmannastaten som en högst "modern" institution i bemärkelsen att dess kännetecknande drag är lika värdefulla i dag som tidigare, även om de är betydligt svårare att skönja.

Vänsterns föreställning tycks stundtals vara att statens legitimitet står i direkt proportion till dess storlek. Ju mer omfattande grepp om samhällslivet staten tar, desto varmare känslor från medborgarna skall kunna påräknas. För ju mer av medborgarnas resurser och beslutsmakt staten handhar, desto mer angelägenheter blir ju per definition gemensamma. Från liberalt håll sägs det handla om raka motsatsen, att staten minimerar det gemensamma och drar sig tillbaka till sina absolut oundgängliga uppgifter. Och ställer sig ståndaktigt neutral till människors tycke och tankar.

Men den riktiga, hållbara lojaliteten ligger i igenkännandet. Inte igenkännandet av det offentliga förmyndarskapets klapp på axeln, men ändå känslan av att staten åtminstone är något mer än en steril apparat för uppgifters ombesörjande. Signaleras inte på något sätt att det är våra uppgifter som ombesörjs, att staten agerar inom en gemenskap som gör det meningsfullt att över huvud taget definiera staten, då blir det allmänna bästa ingens bästa. Då väntar demokratis kris, liten stat eller ej.

Det finns två skäl till detta. Dels för att en stat utan förmåga att uppbåda lojalitet innebär en politisk miljö utan utrymme för politiskt ledarskap. En politiker måste vid tillfällen kunna åkalla känslan av samhörighet och solidaritet för att hantera brännande situationer. Föreställer vi oss ett läge av svår ekonomisk kris, är det i det starka samhället som en stats- eller

premiärminister med framgång kan mana till återhållsamhet och acceptans av en svångremspolitik.

Dels för att lojaliteten är en förutsättning för det goda medborgarskapet. Även en minimal stat är i behov av medborgare som känner att det finns en anledning att gå in som förtroendevalda på olika nivåer i systemet. En annan anledning än att politik är en utkomstmöjlighet. Det finns ju trots allt anledning att misstänka, att det samhälle där folk rekryteras till beslutande organ främst tack vare de materiella omständigheter som erbjuds, är ett samhälle där politiken läggs i händerna på fel sorts människor.

Att flagga för lojalitet mot staten – och därmed mot nationen – kan te sig anakronistiskt i en alltmer globaliserad värld. Men det beror på vilken innebörd man vill ge det. Ett etniskt exkluderande nationsbegrepp är tveklöst en återvändsgränd. Men icke desto mindre synes föreställningen om nationalstatens obevkliga upplösning även den vara en fantasifykt.

Jo, vi är återigen inne på fiktionens och önsketänkandets område. Vi ser inte hot från yttre rymden, men väl ett fantasilandskap. Och det just när det gäller föreställningar hos förmenta uttolkare av det verkliga och förnuftiga. Ett numera vanligt argument mot nationalstaten är att dess gränser ju har formats som en följd av krig och forna furstars maktambitioner. I våra moderna ögon skulle därför nationsgränserna vara godtyckliga, resultat av skeenden och tillfälligheter som vi inte har någon anledning att ta någon hänsyn till. De är ologiska och gäller helt enkelt inte, annat än i kvardröjande juridisk bemärkelse.

Nej, vi har ju inte valt premisserna för våra historiska identiteter. Den nationella gemenskapen är en ofrivillig sådan.

Men det betyder inte att vi kan välja att skaka av oss vår kulturella prägling och börja om från det oskrivna bladet, även om vi naturligtvis kan välja att flytta mellan länder. Lika lite kan vi som kollektiv välja att tänka bort våra historiska omständigheter, må dessa sedan vara besvärliga och oförnuftiga.

Att blunda för detta är att blunda för verkligheten. Historia kan varken läggas tillräta eller frånerkännas relevans. Inom nationens hägn har nationella identiteter skapats och dessa spelar roll. Man kan ha många åsikter om det, men knappast förneka att det skulle vara ett faktum.

Det neurotiska förhållande till historia som det nationellas belackare intar är en naturlig konsekvens av *tabula rasa*-perspektivet. Då den nationella identiteten är en "ofrivillig" komponent hos individen betraktas den i princip som ett problem. Och det vore förstås löjligt att påstå att konflikter inte bottnat i detta, men varför över huvud taget måla i svart-vitt? **Nationer har fört krig, men också fött den moderna demokratin.**

En sak är att förändrade tekniska och ekonomiska betingelser bryter upp nationsgränser, och att detta ger ett ökat politiskt utrymme för lokala och överstatliga organ. Att det håller på att hända är ett faktum. Men det är långt ifrån detsamma som att nationalstaten skulle försvinna, eller ens förlora sin status som den primära demokratiska arenan.

Ändå ser många det inte bara som predestinerat att nationalstaten kommer att vittra sönder, utan dessutom att det är en poäng att så sker. Globaliseringen görs halvt om halvt till ändamål snarare än att vara process. Eliten ser en ära i att ta avstånd från nationen, det är näst intill själva definitionen av elit. Det kan handla om en vänster som antingen ser nya möjligheter för politiken i ett federalt Europa eller vill omfamna hela världen

(speciellt den tredje), eller det kan handla om en liberalism som vill se varje tänkbar gräns försvinna i en alluppkopplad cybervärld. Budskapet är detsamma: nationen är inskränkande.

Och det kan den förstås vara, givet vissa politiska och kulturella omständigheter. Men varför just denna politiska nivå till skillnad från andra skulle vara den *a priori* minst lämpade att handha gemensamma angelägenheter, det återstår egentligen att förklara. Makt är ett nollsummespel. Dräneras den nationella arenan på makt vinner antingen den lokala eller överstatliga, eller båda dessa två. I flera fall, och på många skilda områden, är det naturligtvis ändamålsenligt att så sker. I vissa fall är det det inte.

Undantaget är förstås ifall makten skulle förskjutas ned till enskilda individer. Det är ett sällsynt men inte otroligt utfall av samhällsomdaningar. Till viss del går processen dithän i dag, men att mena att det skulle vara fråga om en så stark kraft att nationalstaten upplöses, det är helt enkelt inte sant.

Även om staten släpper ifrån sig alltmer konkreta uppgifter finns medborgarskapsbegreppet kvar och måste ges ett innehåll. Det är förstås inte exklusivt nationellt. Att vara svensk är ju också att vara medborgare i hemkommunen, i unionen, liksom att vara världsmedborgare. Men den nationella komponenten finns där, och kommer alltjämt att göra det så länge människor känner den identifikationen. Om sedan en eller annan elit lagt lojaliteten åt sidan och finner olika slags skäl för att andra borde göra detsamma, det är i grund och botten mindre intressant. Snarast oroande är det i så fall om människor får sig skrivet på näsan att deras identitetsgrunder är illegitima och bör ge plats för vad som antingen är effektivt eller ofrånkomligt. Identitet är inget som resoneras fram eller bort.

Nationalstaten är helt enkelt legitim så länge människor upplever den som det. Upplöses den är det av legitimitetsbrist, inte något annat. Sovjetstaten var inte legitim hos de baltiska folken. De förnekade den så fort de fick möjligheten. I Sverige gnisslas och svärs det över politiska påfund och orimliga skatter, men några gevärs plockas inte fram. För den svenska statsmakten är i grunden legitim, historiskt legitim, trots skattestrycket och mycket annat.

Utgår vi från detta, och föreställer oss att ett borgerligt systemskifte faktiskt tar vid och lyckas avdela funktion efter funktion hos välfärdsstaten till marknaden och det civila samhället, då stöter vi under varsamt handhavande så småningom på inte den minimala neutrala staten utan den goda staten. Det är den lilla och effektiva stat som håller sin distans till andra samhällssektorer. Den stat som har kraft och råd att upprätthålla ett inre etos och reflektera sammanhållande värden för samhället.

Det är också en stat vars konturer skiljer sig från samhälle till samhälle. Att dess anspråk bör begränsas av konstitutionalistiska principer innebär inte att den inte skulle ges utrymme för positiva uppgifter, exempelvis inom utbildning och socialvård. Eller, för den delen, att det inte skulle kunna finnas uppgifter för den legitimerade av inget annat än historisk hävd. Den goda staten är förankrad i tid och rum. Och framför allt hos medborgarna.

Marknaden – en vildsint hund?

MARKNADEN MÅSTE HANTERAS. En fri marknad är något av det mest hisnande en genomsnittlig svensk kan tänka sig. Allt fast och säkert riskerar att omkullkastas av krafter lika starka som oberäkneliga. Den heliga tryggheten utmanas.

Denna föreställning om marknaden sitter bergfast. Marknaden är en politiskt kopplad hund, som om den slet sig blint skulle attackera människor i sin omgivning. Politiker av de flesta kulörer använder sig i dag glatt och oreflekterat av liknelser i den här riktningen. Marknaden måste ”tämjas”, eller ”tyglas”, ibland till och med ”besegras”. Ju större kraft i marknaden, desto kraftfullare politik måste till. Tankarna går till Fenrisulven, asasagans förskräckliga jättevarg, som inte lät sig fjättras med mindre än att en magisk kedja smiddes för sakens skull.

De monstruösa dragen som tillskrivs marknaden bottnar i uppfattningen att den skulle utgöra ett slags frizon från mänsk-

liga värden. *Aftonbladets* Helle Klein hävdar envist att ”köp- och säljtänkandet har inte plats för värdefrågor”. De flesta håller förmodligen med, trots att de i sin vardagliga tillvaro både köper och säljer, lika självklart som de reflekterar över och bär upp vissa bestämda värden. Människan tänks ha en roll som marknadsaktör och en annan som moralisk varelse beroende på den arena hon verkar på. Marknadsaktören följer marknadens logik och den moraliska människan sitt samvete och icke mötas de två.

Marknaden skulle alltså vara samvetlös. Och det har ju också de flesta någon gång fått lära sig, att kärnan i det hela är att utbud någonstans möter efterfrågan, som en naturvetenskaplig princip. Ungefär som tyngdlagen: förr eller senare landar äpplet. Sätillvida har Klein rätt. Denna princip är ingen moralisk princip.

Men det är att fästa sig vid förenklingar, eller till och med överförenklingar. För till skillnad från tyngdlagen, som bara drar åt ett håll, är efterfrågan på en marknad bestämd av vad en mängd enskilda individer vill. De olika överväganden de gör bakom sina val kan sällan, om man följer tankeleden bakåt, frikopplas från sociala, kulturella eller etiska bottnar. En person som köper grönsaker reflekterar inte bara över vad de kostar, utan kanske också över de miljömässiga villkor de är framställda under. En annan som är på väg att köpa kläder hejdar sig inför fabrikat som förknippas med omoraliskt beteende i fattiga länder osv.

Ingen egentlig anledning finns heller att tro att människor i producentleden skulle vara annorlunda än konsumenterna i detta avseende. Är profiten alltid överordnad skaparglädjen? Är viljan att kassera in starkare än viljan att bygga upp? I grund

och botten är det nog inte så. I grund och botten har nog företagare samma förmåga att uppfatta värden som vi andra.

Inom delar av ekonomkåren är det emellertid populärt att renodla den ekonomiske aktören till egenskaperna hos *homo economicus*, den person som kallt kalkylerar sina drag med egenintresset som enda ledstjärna. En rationell egoist. Så väl är den fria marknaden inrättad, att det sammanlagda välståndet kommer att växa om bara alla agerar enligt förnuftigt egoistiska principer, menar man. På marknaden är det det materiella som gäller. Resten ger sig självt, i de avslutade affärernas kölvatten eller någon annanstans. Dessa ekonomer konstaterar egentligen detsamma som Klein, men med ett leende.

Men oavsett om man intar vänsterns marknadsfientliga position eller den frustande nyliberalens är det en missvisande förståelse av marknaden. Den får, om den vinner allmän acceptans, dessutom effekten att val som görs på marknaden alltid kan legitimeras med att det ju handlar om en moralisk frizon. Tesen om de värdebefriade handlingarna blir självbegränsande.

Tanken på marknaden som en annan värld med andra normer än de vi annars lever i gör förstås diskussionen om den oerhört laddad. Den väcker förtjusning eller förskräckelse beroende på vem man frågar. För en del verkar komplexa och mångdimensionella mänskliga verksamheter på ett bekvämt sätt kunna befrias från besvärliga värdefrågor genom att helt enkelt svepas in i marknadens terminologi. Dimensionen beställare–utförare, eller kund–säljare, utnämns ibland till den enda relevanta. Men patienter är patienter, även på ett privat sjukhus. Den sjukhusledning som vänjer sin personal att tala om dem i termer av kunder kanske borde fundera på att söka sig till

en annan bransch. En annan marknad. För det finns förstås ingenting som säger att en patient inte skall kunna vara en patient även på en sjukvårdsmarknad.

På motsvarande sätt kan blicken riktas mot en köpars självbild. Utnyttjar någon en annans prekära situation till att lägga skambud på dennes hus, sker detta förstås under viftande med det moraliska frikort som ju sägs tillfalla varje marknadsaktör. Men det är bara ett frikort så länge det accepteras som ett sådant. Agerandet innebär inte att personen i fråga är en *economic man* som handlar enligt en amoralisk princip, det innebär att personen i fråga handlar omoraliskt. Att situationen erbjuder en möjlighet till omoral är en annan sak.

Massor av situationer erbjuder utrymme för omoraliska beteenden och massor av aktörer på marknaden sätter omoral i system, det är det få – om någon – som förnekar. Naturligtvis är det ett problem. Men det är ett mänskligt problem, inte ett specifikt marknadsproblem.

Då marknadsfundamentalister talar om marknaden som en allsmäktig kraft som "har rätt" till skillnad från vad enskilda individer må tycka och tänka, då underblåser de effektivt vänsterns ressentiment. Att påstå att marknaden har rätt är ungefär lika intressant som att påstå att demokratin har rätt. Demokratin speglar ett vid en given tidpunkt sammanlagt resultat av individers val, och i princip är så även fallet med marknaden.

Naturligtvis är liknelsen grov. Den demokratiska processen handlar om styre, marknaden om ägande. Men båda bestäms ytterst av värderingsklimatet. Politiska partier i opposition skulle aldrig få för sig att sluta bilda opinion för sina värderingar med hänvisning till att demokratin "sagt sitt". Lika lite finns det

anledning för enskilda att välsigna företeelser som de uppfattar som stötande bara för att dessa efterfrågas på marknaden.

På en marknad vinner förvisso olika aktörer olika genomslag beroende på plånbokens tjocklek. Men lika självklart som att personer skaffar sig politiskt inflytande utöver den egna röstent, lika självklart bör det kunna vara att människor skaffar sig ett inflytande på marknaden utöver den egna förmögenhetens kraft. Det handlar i båda fallen om viljan att engagera sig till sina värderingars fromma, i gemensam sak med likasinnade.

Förståelsen för sådana tankar är svagt utvecklad i Sverige. Visst, det går att påverka genom köpbojkotter, det är en vedertagen sanning. Men åtgärder i den riktningen sträcker sig sällan längre än till enstaka mediaakrobaters uppmaning att försaka kaliforniskt vin i namnet av en perverterad nationalism, eller till offentligunderstödda ”rättvise”-organisationers desinformation om olika företags produktion i andra länder.

Likväl är kundens roll som moralisk aktör fullt naturlig. Vi tänker oss att en koncern förknippas med skövling av regnskog och miljörörelsen därför manar till bojkott av dess varor. Detta hörsammas. Det fallande pris på varan som då noteras är ett fullt korrekt marknadsvärde och alls ingen ”störning” i systemet. Människor med starka värderingar samverkar för att bilda opinion mot fenomen de ogillar, och gör det på marknaden egna villkor. Koncernen har att anpassa sig eller förlora marknadsandelar.

Men, resonemanget förutsätter att opinionsbildandet avspeglar engagemanget hos just individer, och inte bärs upp av politiskt stöd i form av offentliga bidrag. En halvt offentlig påtryckarorganisation, för det måste man i rättvisans namn kalla sådana som understöds av skattemedel, agerar i kraft av

tvångsuttaxerade resurser och inte frivilligt givna sådana. Dess kraft avspeglar således dess politiska position, inte styrkan hos de värderingar den gör anspråk på att representera. Det resultat dess opinionsbildning åstadkommer kan därför inte sägas vara ett den fria marknadens resultat, utan en halvt statlig intervenering.

Skillnaden är viktig. I Sverige har sammelsuriet av hel- eller halvoffentliga opinionsbildande organisationer blivit så dominerande att det har kommit att underförstås att individerna har delegerat sina moraliska vägval på marknaden åt dessa. Självbärande konsumentorganisationer med sinsemellan olika profiler beroende på medlemmarnas uppfattningar finns det inte plats för. Politikerna, de som beslutar om organisationsbidragen, ordnar ju det här åt oss. Vi röstar alltså på dem som därefter talar om för oss vad vi borde och inte borde köpa.

Eller, förstås, så får politiker gå in direkt och ”tämja” marknaden med dess kalla köp- och säljlogik.

Vi är vana vid att tänka oss en sådan ordning därför att en annan är omöjlig i Sverige i dag. Sverige är de stora elefanternas land. Socialdemokraterna har gynnat framväxten av en stor stat som har de skattemedel som skulle kunna finnas hos medborgarna, stora företag har de marknadsandelar som skulle kunna finnas hos småföretag.

Det centraliserade samhälle som socialdemokraterna har skapat är det samhälle där genomslaget för den värdepräglade marknaden är litet. För ju mer köpstarka medborgare, desto större möjlighet för deras värderingar att kunna uttryckas direkt på marknaden. Desto större utrymme för dem att kunna väga in andra hänsyn än den praktiska nyttan i sitt marknadsagerande. Den resurssvage däremot har inte råd att unna sig en sådan lyx.

Och i Sverige är resurssvagheten norm. Efter att de offentliga systemen krävt sitt av det genomsnittliga svenska hushållets inkomster finns inte mycket över för dessa för att stödja behjärtansvärd opinionsbildning. Marknaden avmoraliseras då de medborgerliga resurserna suggs upp i politiska system. Den förvandlas till en arena där det enda viktiga för den enskilde blir att pressa kostnaderna och hålla hårt i slantarna. Inte så konstigt, om man tänker efter, att ett sådant köp- och säljtänkande har ont om plats för värdefrågor.

I USA är läget ett annat. Stora frivilligrörelser med värdebaserade agendor, det kan gälla miljö, moral eller kultur, agerar gentemot politik och näringsliv för att få genomslag för sina värderingar. De lever på engagerade medlemmar som tack vare låga skatter har råd att skjuta till och de talar till medborgare som har råd att omforma sina konsumtionsmönster. Men tanken att resursstarka svenska föräldraföreningar exempelvis skulle gå till attack mot de ekonomiska intressena bakom videovåldet är främmande hos oss. För att en sådan organisation skall bli reellt slagkraftig utan offentliga bidrag krävs det att många föräldrar pungar ut med en hel del pengar. Säkert bättre att någon lagstiftar i stället.

Sanningen må svida för Klein och hennes partifränder, men faktum är att politiseringen, deras enda påkomna medicin mot marknads värderingslöshet, har under flera årtionden inte gjort annat än ont värre. Alternativet, det samhälle där de många, trygga, resursstarka hushållen låter sina värderingar prägla marknaden, det är småborgerlighetens samhälle. Det samhälle det hör till varje rödfärgad kultur- och ledarskribents tjänsteplikt att attackera.

Det finns ändå belysande undantag från den svenska ord-

ningen i övrigt. I småländska Gnosjöområdet finns Sveriges bäst fungerande lokala ekonomi. Inte tack vare, utan trots det svenska politiska systemet. "Gnosjöandan" brukar man tala om, men det är en anda som inte behöver begränsa sig till Gnosjö. Dess bärande inslag är allmängiltiga för en god marknad.

I Gnosjö är tilliten och samhörigheten snarare än egenintresset den jordmån i vilken företagandet blomstrar. En överlag religiös värdegemenskap och gemensam historisk och geografisk identifikation bildar där förutsättning för vad man inom forskningen kallar socialt kapital. Det är den osynliga faktor som binder en gemenskap samman i förtroende och samstämmighet.

Ärlighet, flit och hjälpsamhet även mellan på papperet konkurrerande företag ger en för hela området gynnsam företagarmiljö. Konkurrensens och kontrollerandets kostnader reduceras och den kollektiva nyttan maximeras. I Gnosjö har ett fungerande civilt samhälle genererat en fungerande lokal ekonomi. Moralen har givit marknaden, inte lösts upp av den samma.

Trakten är ett av landets riktiga tillväxtområden trots att den lyder under ett lika småföretagarfientligt reglemente som landet i övrigt. Undrar vad som skulle hända med regionen om krånglet lyftes bort och en genuint småföretagarvänlig politik började föras i Sverige? Vad skulle kunna hända i andra, utflyttningsargade, trakter? Samspelet mellan det civila samhället och den fria marknaden kan snart komma att vara Glesbygdssveriges sista chans. Men det riskerar ju förstås att bli riktigt småborgerliga miljöer . . .

Kliver vi upp en nivå, till de större företagens arena, är avståndet till det civila samhället längre. Storföretagens beteende

är det vanligtvis mest tacksamt att utmåla såsom rovgirigt och materialistiskt. Likväl har det blivit mer och mer naturligt att tala i termer av näringslivets samhällsansvar, och då inte minst inom näringslivet självt.

Corporate citizenship, företaget som en god samhällsmedborgare, är typiskt nog ett begrepp från amerikansk kontext. I takt med att konkurrensens marginaler minskar har det blivit allt viktigare att företagets varumärke förknippas med något positivt även i immateriella termer. Företaget måste vara legitimt även i avseenden utöver att det inte bryter mot lagen och att dess varor håller en viss kvalitet. Dess profil måste kunna harmoniera med konsumenternas värderingsramar.

Då handlar det bara delvis om de känsloträngar som reklamen oftast spelar på. På affischer och i filmsnuttar appelleras till individens jagkänsla i den mest renodlat individualistiska bemärkelsen. Där återges idealbilder av frihet, skönhet, styrka, i grunden av odödlighet. Men denna form av identifikation är ytlig. Den väger lätt när företagets verksamhet kolliderar med ett samhälles gemensamma värdemönster, för i sådana situationer reagerar individer som samhällsvaror och inte som kalla nytto-maximerare. Då måste företaget kunna uppvisa ett förtroendekapital i djupare mening än att det tillhandahåller löften om självförverkligande. Att inte investera i sådant kapital är i dag en riskfylld affär.

Känslan av värdeidentifikation är, och kommer framöver att vara, en av de viktigaste konkurrensfaktorerna på marknaden. Det är svårt att erbjuda en identifikationskänsla utan att på något sätt samtidigt signalera ett slags samhällsdeltagande. Och med samhällsdeltagande följer ovillkorligen ett element av samhällsansvar.

Den nya ekonomin befördrar detta. De digitala marknader som skapas tillåter den enskilde ett betydligt större inflytande över de egna resursernas användning än tidigare, inte bara i form av köpmakt utan också aktieägarakt. Även de stora fonder som redan i dag anstränger sig att agera etiskt för att vara attraktiva kan genom den nya tekniken komma att förlora betydande mark till enskilda sparare.

Marknaden tar den form människorna vill ge den. Människor som du, jag och Helle Klein. Skulle marknaden ta sig formen av en vildsint hund skall blicken riktas mot den etiska, sociala och kulturella miljö i det samhälle där den opererar. Det är i så fall det samhälle där människorna inte har egna resurser nog att påverka, eller där medborgarskapskänslan redan har eroderat.

Betydelsen av en fri marknad måste alltså sättas i proportion till andra samhällsfaktorer. Sådana som religion, gemenskaper, kultur och andra mer svårgräpbara mänskliga behovsyttringar. Den fria marknaden i sig garanterar inte dessa, den är en del av ett ömsesidigt berikande växelspel mellan dem, en av flera förutsättningar för det goda samhället.

Att tro att marknaden i sig är förmögen att upprätthålla goda värden är att tillerkänna den egenskaper den inte har. Det är att sätta den på en piedestal den inte förtjänar där knäfallandet inför den enbart tjänar till dess självundergrävelse. Och i motsatt riktning kan den näppeligen inte rasera något som inte börjat brista redan tidigare. Den största tjänsten man kan göra en fungerande marknad är snarast att avdramatisera den.

Dock, då steget tas från Gnosjö till de globala marknaderna, då kan något av ett ryck i kopplet erfaras strax innan foten sätts ned. Till skillnad från de kontakter som upprätthålls mellan

människor inom samma bygd är kontakten med en dataskärm inte direkt moraliskt uppfordrande, utan ganska eller mycket indirekt. Glappet mellan orsak och verkan blir så långt att det senare lätt förvandlas till något alltför abstrakt för att kunna engagera. I detta preciserade perspektiv finns i så fall anledning att resonera i termer av avmoralisering, men knappast som generell utgångspunkt.

En annan potentiellt destruktiv sida hos marknaden ligger i faran att den kortsiktiga delen av dess logik, att rata en vara så fort en något bättre dyker upp, spiller över till att prägla även sociala relationer. Skulle en sådan logik om omedelbar nytto-maximering spilla över till att prägla sociala relationer, då skulle civilsamhället snart trasas sönder (och ofta är det just den beteendelogiken som applåderas av den sociala frihetens tillskyndare). Vidare finns exempelvis också anledning att misstänka att vetenskapen, om den undantagslöst hamnade under samma sorts produktionstryck som reguljär företagsamhet, skulle fara illa med tiden. Marknaden har sitt modus. Andra institutioner har sina.

I anslutning skall sägas att det inom den konservativa traditionen, framför allt den kontinentala, förvisso finns en direkt aversion mot marknaden. Tydligast uttryckt är det inom den gren som populärt kallas radikalkonservatism. Där betraktas marknaden som en i första hand samhällsupplösande kraft, ett vapen i händerna på den liberale motståndaren.

I *Contextus* har Per Dahl på ett utmärkt sätt sammanfattat positionerna:

Paradoxalt nog dominerar förändring samhällsbilden nästan lika mycket som hos den radikalt liberale, men förändringen värderas annorlunda. Särskilt

framkommer detta i synen på marknaden, där den radikalkonservative egentligen ser samma sak som libertarianen. Båda betonar till exempel marknadens lösgörande och diversifierande kraft. Den hälsas välkommen av optimisten. Den fruktas av pessimisten och bör enligt honom kontrolleras genom politiken. Detta i kontrast mot den traditionalistiskt konservative, vars hållning till marknaden är långt mindre laddad, och som mycket väl kan tänka sig ett marknadspräglad samhälle kännetecknat av konstans och stabilitet.

Den roll marknaden får i ett samhälle beror i mycket just på vems betraktelsesätt som dominerar.

En berättande borgerlighet?

I EN ARTIKEL i *Svenska Dagbladet* 1988 introducerade Hans L Zetterberg den brittiske filosofen Michael Oakeshott för svensk publik. Zetterberg ville översätta den internationellt alltmer uppmärksammade men för oss okände tänkarens samhällsfilosofi till svenska politiska omständigheter. Oakeshotts synes av klassiskt liberala och konservativa tankeströmningar vore, menade Zetterberg, ett framgångsrecept för svensk borgerlighet, ett livskraftigt alternativ till nyliberalismen.

Oakeshott är rationalismens fiende nummer ett. Han vänder sig mot all form av politisk ingenjörskonst, både mot vänsterns centrala planlägganden av samhället och mot den doktrinära liberalismens ohistoriska principrytteri. Det går inte, menar han, att bedriva politik utifrån en instruktionsbok, lika lite som man plötsligt är en bra kock bara för att man har en kokbok till hands. Det fordras känsla för det hela. **Den gode politikern är inte den som iscensätter radikala projekt enligt ideologiska tum-**

regler, utan den som förmår vara lyhörd för sitt samhälles traditioner. Den som förmår leva sig in i stället för att kliva ur.

Uppgiften är inte att driva en utveckling i någon specifik riktning enligt uppställda visioner. Ett fritt samhälles inre krafter driver sig själva. ”Resultat” går egentligen aldrig att tala om eftersom historien ju aldrig tar slut. En politikers uppgift är i stället att ingripa när konflikter uppstår, att försöka jämka traditioner på tvärs.

För ovana öron kan det låta som flum. Men konkretiserandet behöver inte vara en så värst avancerad manöver. Zetterberg exemplifierade med den svenska sjukvården. Vilka traditioner har vi bortom det offentliga huvudmannaskapet? Där hittar vi sjukvård inom flera olika ramar – företag, branschorganisationer, Röda korset, privatsjukhus och privata läkare för att nämna några. De är alla institutioner med naturlig hemortsrätt i svensk socialhistoria och bör därför ha utmärkta möjligheter att leva sida vid sida. Men han gjorde också det intressanta tillägget att även den socialdemokratiska sjukvårdstraditionen har vunnit sin legitimitet bland stora delar av befolkningen. Att försöka att helt utplåna den från kartan vore därför att handla enligt doktrin i stället för tradition.

Den oakeshottska konservatismen är en saknad komponent i Sverige, menade Zetterberg. Men med den skulle svensk politik kunna möta framtiden med förtroende. Det vore ”... en seglats med borgerliga förtecken, äkta borgerlig politik”.

Nu skriver vi 2000. Socialdemokraterna håller sig envist fast vid makten och den borgerliga oppositionen uppvisar samma dynamik som en slumrande säl. Av Zetterbergs försök till vitamininjektion blev just en artikel och inget mer. Men hans tråd är väl värd att ta upp. Är inte den svenska borgerlighetens stora

svaghet att den saknar kulturell känsla? Att den inte, till skillnad från socialdemokratin, lyckas ta avstamp i det inhemska på ett igenkännande sätt?

Än i dag har den svenska borgerligheten problem med att hantera värdefrågor. Varför är en lång historia, men att så är fallet är ett faktum. Detta dåliga självförtroende leder till att man hellre än att söka anpassa sig till de värderingar som ligger förborgade i den svenska myllan strävar efter att antingen spela bättre än socialdemokraterna på deras egen planhalva eller att utan större distans importera utländskt gods för saluföring.

Ibland ges intrycket att socialdemokraterna står så stadigt och ohotade på den svenska värdegrunden att deras borgerliga motståndare just därför tagit avstånd från densamma. Ofta verkar de senares inställning vara att svenskar är dumma och kollektivistiska trygghetsnarkomaner och måste förmås att förstå bättre. Det svenska värderingsdjupet blir i sådant perspektiv ingen inspirationskälla man riktigt vill kännas vid.

Därtill kommer den teknokratiska inställningen att politik och kulturella särdrag är två skilda ting som varken behöver eller bör sammanblandas. Politiska beslut präglas av rationalitet, universalism och symmetri. Traditioner däremot är partikulära och asymmetriska till sin karaktär. Därför ses de som hemmahörandes någonstans i det civila livet där folk kan hålla på med dem om de nu prompt vill. Äpplen och päron.

Det ligger förstås mycket i att konkreta politiska resultat sällan har uppenbara kulturella kännetecken. Likväl är den kulturella förankringen ett måste om de skall bli bestående. Även till synes opolitiska historiska traditioner har betydelse för hur människor uppfattar och förhåller sig till politiska saksbudskap.

Svensk historia, svensk tradition, är full av såväl uppenbara

kulturella drag som mindre synliga, i dag ofta bortglömda, trådar. De uppenbara har arbetarrörelsen med förvånansvärd framgång lyckats muta in. Även om det så kallade problemformuleringsprivilegiet inte längre är självklart deras så vilar deras maktinnehav – i bred, strukturell bemärkelse – på en ännu solid grund av folklig legitimitet. Vänstern erbjuder inte bara den materiella tryggheten, utan även den trygghet som ligger i identifikationen. Detta är den djupaste innebörden av den socialdemokratiska pragmatismen, att ingen marxistisk princip som inte har kunnat bringas i samklang med det svenska folkdjupets resonansbotten har accepterats.

Ett av Sveriges uppenbara kulturella drag är den höga värderingen av jämlikhet. Och det är ju inte svårt att se hur gärna vänstern har velat närma sig en sådan tradition. Men svårare att förstå är borgerlighetens problem att bjuda motstånd. Traditionens tydligaste uttryck är frånvaron av feodalism till förmån för en tongivande klass av fria och självägande bönder. Dessa bönder var Sverige. Både i riksdagen – med stöd av kungen – och i rätten – med stöd av lagen – kunde dessa hävda sig väl mot adeln. Det är inte svårt att sympatisera med ett sådant uttryck för jämlikhet. Den krävde varken utjämning eller nivellering. Skulle den då inte kunna målas i andra politiska färger än den röda? Den historiska svenska jämlikheten kan ju ges lika sunt frihetliga som kollektivistiska förtecken.

Och vad hände med korrektiven? Vad hände med den svenska traditionen av meritokrati? Vad hände med den svenska ståndscirkulationen? Det är traditioner som glimtar fram än i dag, de finns i det svenska värdedjupet, men det politiska förvaltandet syns inte vidare till.

Gösta Bohman var en av dem som hade förmågan. Han torg-

förde ett frihetsbudskap som vann folklig igenkänning. Ett budskap om de många små ansvarstagande människornas rätt gentemot makt och myndigheter, och det med en personlig lidelse som kunde kanalisera den frustration många kände. Bohman var en del av en svensk frihetstradition. En frihet som han förankrade i fasta värden, om rätt och fel, om högt och lågt, och till och med uppfattningen om det vackra och det fula. Ingen var rädd att budskapet om en "liberal revolution" skulle komma att lösgöras från en solid botten av konservatism, just för att det var Bohman som torgförde det.

I en mening är dagens politiska borgerlighet dubbelt begränsad. Den lever med historielöshet, ett handikapp som Bohmans generation inte besvärades av. Samma åkomma kan utan större tvekan tillskrivas medelålders och framför allt yngre politiker och debattörer över hela fältet, men den drabbar naturligtvis dem värst som inte, till skillnad från vänstern, har ärvt ett förtroendekapital i värdefrågor.

Men för att kunna se och sortera bland svenska traditioner måste ett historiemedvetande till. Så länge det inte finns kommer vi att sakna den komponent som Zetterberg efterlyste. Och därtill krävs förmågan att ge de olika traditionerna ett fattningsbart, meningsfullt sammanhang. De olika trådarna måste tvinnas samman till ett politiskt helhetsmönster.

Sverige av i dag håller alltmer på att polariseras. Men att överbrygga kulturella klyftor, mellan storstad och landsbygd, infödda och invandrare, gamla och unga, det är inte en fråga om materiell resursomfördelning utan om att fläta samman identitetsskapande band. Att finna den gemensamma berättelsen för en tid av ökad pluralism, men också av ökad fragmentisering.

En sådan berättelse måste kunna omfatta alla, eller snarare kunna omfattas av alla. Den bör inte gärna låtas ligga i träda. Utrymmet att spira för exkluderande berättelser till höger och vänster blir bara större i ett sådant läge. Den vanligt förekommande inställningen att en modern miljö skulle ha onödiggjort behovet av kollektivt meningsskapande är en potentiellt mycket farlig missuppfattning.

Berättelsen ger människor en djupare anledning att stödja en politisk kraft än summan av de var för sig tagna sakfrågorna. Socialdemokraternas berättelse har varit en stor framgångsberättelse för hela Sveriges nittonhundratals (svensk historia dessförinnan är följaktligen knappast uppmärksammas i offentliga skolor). Alternativa berättelser har inte kunnat konkurrera. Men utmärkande för nutiden är att vänsterns berättare antingen tystnat i villrådighet eller förlorat sin trollkraft. Fler öron än någonsin är villiga att lystra till något nytt, till ett nytt meningsfullt sammanhang.

Tyvärr är berättandets konst satt på undantag inom svensk borgerlighet. Där saknas den poetiska känslan, känslan för dramat, med dess försänkning i klassisk mytologi, dess tidlösa moraliska vägval och strider mellan gott och ont. Insikten om denna humanistiska tradition förvaltas inom bildningsborgerligheten, men det vore våghalsigt att utnämna den till en särskilt framträdande grupp i svenskt samhällsliv.

Men, framför allt, var är den svenska högerns kulturskapare? Regissörerna, författarna, konstnärerna, lyrikerna, de som aktivt söker och gestaltar mening? Praktiskt taget hela den kulturella arenan är besatt av vänsterns meningsgestaltare. Det oerhörda inflytande över svenskt medvetande detta ger dem kan inte överskattas, men intresset från motståndarhåll

sträcker sig sällan längre än till irritation över det faktum att de uppbär offentliga bidrag.

Frågan som bör ställas är naturligtvis varför den politiska borgerligheten inte förmår bjuda konkurrens på kulturarenan. Att högeravvikare stöts ut är en väl enkel förklaring, om än inte i sig oriktig. Allvarigare är i så fall att kultur har låg status i "blåa" hem. Att konsumera kultur må vara en sak, men att ge sig ut och försörja sig på det, det är en annan. För vad är väl meningen med mening? Inte är det lönsamt i alla fall.

Att gestalta moraliska, andliga och sociala temata i offentlighetens ljus kräver en förmåga att handskas med värden, något borgerligheten som sagt har problem med. Emil Uddhammar spårar problemets rötter tillbaka till intryckstagandet av Axel Hägerströms värdenihilism. En konsekvens av denna blev att man inte ville tillerkänna kulturen någon annan funktion än förströelsens. Uddhammar går så långt som att ställa frågan huruvida borgerligheten av i dag över huvud taget tror på egna värden.

Däremot tror man på det gripbara och materiella. Den civilt borgerlige gör karriär och tjänar pengar. Den politiskt borgerlige sänker skatter. Så har man velat ha det och så har det blivit. Men det långsiktiga pris man har fått betala för att ha vänt ryggen åt kulturen och humanioran, det är att den politiska intensiteten och inspirationen är en helt annan inom vänsterns institutioner, och att borgare, och i synnerhet moderater, i allmänhet uppfattas som okänsliga och fyrkantiga. Vänster står fortfarande för värme. Från den kulturella arenan står porten mot den moraliska arenan, den värdeladdade, alltid öppen. Och den arenan är också alltjämt vänsterns.

För att erkänna behovet av meningsskapande sammanhang bortom materiella omständigheter måste scientismen, tron att allt går att klargöra med (natur)vetenskap, kastas över ände. Men detta innebär ytterst att det moderna projektets anspråk måste mildras. Det kan inte längre vara att steg för steg ersätta människans immateriella behov med mer och mer materiella möjligheter till dess att hon har nått ett slags fulländning. Det måste erkännas att det finns tomrum moderniteten inte kan fylla.

Naturligtvis har även vänstern detta problem att brottas med. Men likväl har den länge visat sig förmögen till en helt annan attityd till meningssökandet. Förmågan att samla till en entusiastisk uppslutning bakom metaforen "folkhemmet" är ett exempel. Explosionen av fria kulturfora under sextio-talet ett annat. Vänstern har förmått röra vid strängar som högern inte har kunnat komma åt. Man har haft en kulturell känsla.

Men nu håller deras berättelse som sagt på att förlora i tjuskraft. Den är för nära förbunden med nittonhundralets modernism. Och att hitta en ny berättelse är inte lätt när så mycket av självuppfattningen ligger investerad i den gamla. Att en person som Per Olov Enquist efterlyser en ny berättelse från socialdemokratin är typiskt – han är konstnärlig nog att kunna se rakt ner i politikens mänskliga djup, men han vore själv helt oförmögen att erbjuda det nya eposet. Hans föreställningsvärld är inte dagens och morgondagens väljares.

Nu handlar det förstås om en dimension av politiken som är en dimension, inte en allenarådande. Kvaliteten på stora berättelser är och bör inte vara det främsta huvudbryt för av en mycket praktisk verklighet prövade kommunalråd. Men

någonstans såväl inom höger som vänster borde finnas utrymme för den sortens reflektion.

Bland mycket platt och förnumstigt på utställningen Tusen år av framtidstro fanns åtminstone ett påpekande som gav ett intressant perspektiv i detta avseende, nämligen att Sverige i dag är på väg att sluta ett slags cirkel i och med att kyrkan efter ett halvt årtusende skiljs från staten. Detta går att betrakta som en del av en linjär förändringsprocess, men också som en återgång till en kulturell miljö för tiden före reformationen. Då var kyrkan, den katolska, självständig gentemot staten. En balanserande auktoritet.

Med Sveriges inträde i den Europeiska unionen har vi också formellt återinträtt i den kulturella gemenskap som förr hölls ihop av påvedömet. Katolska kyrkan överskred alla politiska gränser i sin förmedling av den tidens kultur och vetande. Sverige var på det sättet en självklar del av ett globalt sammanhang, om än i en karg utkant. Liksom på kontinenten präglades samhällsstyret – om än i svensk tappning – av maktdelning mellan sedvanerätt, kyrka, kung och lokalstyre.

I Virserum 1543 satte Gustav Vasa punkt i blod för detta. Med tungt rustade trupper besegrade kungen Nils Dackes bondehär och tvingade denne själv till flykt. Nedgjord var därmed den sista resningen till försvar för de gamla ordningarna, den gamla tron, den gamla äganderätten, självstyret. Eller som Dacke själv koncist formulerade det, ”vad gammalt och fornt är”. Friheten försänkt i tradition.

I stället öppnades fältet för en ”effektivisering” av samhället. Den politiska makten centraliserades och knöt hårdhänt ihop de olika landsdelarna. Den statliga administrationsapparaten byggdes ut, och den nya kyrka som infördes var inte en balan-

serande kraft mot statsmakten utan en understödjande. Som det kanske tydligaste uttrycket för den nya tiden finns de kyrkliga skrifter vars marginaler kungen i brist på annat papper använde för statsfinansiella noteringar.

Statsnyttan och samhällsnyttan blev ett. Redan då. Från Gustav Vasas hushållsliga förmaningar till bönderna fram till vår egen Socialstyrelsens rekommendation att äta sex till åtta brödskvivar om dagen går ett nitiskt upptrampat kulturellt stråk. Under arbetarrörelsens blomstringsdagar blev rationalism och sekularisering kraftigt förstärkande drag.

Men i dag vågar inte Socialstyrelsen vara fullt så beskäftig. Och med tiden kanske den nyfria kyrkan börjar tala med egen stämma i stället för med statens. Kanske håller en cirkel på att slutas.

Men för det politiska etablissemanget verkar förändring vara något som skall accepteras, inte förstås i kulturella termer. Blicken skall vara fäst mot framtiden. Men i den mån vi är på väg i någon bestämd riktning är vi inte på väg mot ett teknokratiskt lyckorike efter att våra eliter beordrat oss att skära av våra rötter för att vi skall kunna färdas snabbast möjligast på denna av Ödet utstakade väg. Det är varken sant eller acceptabelt. Snarare ser vi en miljö bildas där gammalt dyker upp i nutida gestaltning.

I Sverige börjar skilda traditioner trängas sida vid sida. Inom rätten, omsorgssystemen, religionen, konstitutionen m.m. Enhetlighetens land är inte längre så enhetligt. Detta är tiden då bortträngningen av äldre kulturuttryck och idéer gradvis upphör. Det som konstituerar det svenska är inte bara det "svenska" utan också det europeiska, inte bara centralisering utan också lokalstyre, inte bara statens rätt utan också indivi-

dens, inte bara nytta utan också andlighet och så vidare. Men allt detta nya som möter oss är inte främmande, det mesta är snarare nygammalt.

Förmår borgerligheten hitta det politiska språket för att formulera denna syntes mellan det moderna och nygamla? Förmår den harmoniera traditioner på tvärs? Kanske är det så frågorna skall ställas snarare än varför den inte lyckas "övertyga" om behovet av "förändring".

Det moderna imperativet

I ETT KULTURPROGRAM i PI konstaterade en ung arkitekt bekymrat att det nu byggs hus i klassisk tjugotalstil, och att människor gärna vill bo i dessa. Det måste betyda att de är otrygga någonstans, menade hon. Helst skulle hon velat se att den här otryggheten släppte, så att folk vågade bo i futuristiska hus i stället. Sådana hon själv ritade, fick man anta.

Det är något fel på människorna. Åtminstone när de ger uttryck för viljeinriktningar som inte går i linje med sådant som är explicit avantgardistiskt och framtidsstäplat. Och tyvärr gör de ju det ganska ofta. Folk envisas med att vilja skapa sig närmiljöer och omständigheter som ofta står i strid med vad politiska och kulturella eliter har tänkt sig. I den mån de har möjligheter sätter ju människor gärna det igenkännande framför det abstrakta, det harmoniska framför det dramatiska. Det klassiska framför det futuristiska.

Denna viljeinriktning godtas naturligtvis i den meningen att

den inte är förbjuden, men i offentliga debattrum är ofta den normerande uppfattningen att folk egentligen borde ha en annan inställning. Det naturliga vore om de anpassade sig efter de trender eliterna uppfattar – och skapar. Men en del är helt enkelt kulturellt efterblivna. De förstår inte bättre. Ser inte vad eliten ser. Dröjer sig kvar vid gamla vanor. Eller, förstås, så är de som den unga arkitekten menade, otrygga. Rädsla för framtiden.

Arkitekturen har ofta kunnat kasta tydligt ljus över detta slags spänningsfält. I Stockholmsutställningens arkitektmanifest *Acceptera* från 1931 skilde upphovsmännen mellan A och B områden, moderna och efterblivna. Med stöd av dåvarande samhällsvetenskap gjorde de anspråk på att formulera en fullständig beskrivning av samtid och framtid. En gammal människotyp skulle ge plats för en ny, befriad från de irrationella och dysfunktionella omständigheter hon dittills levat under. Rätta och riktiga miljöer skulle därför skapas.

I *Att lägga livet till rätta* beskriver Yvonne Hirdman hur denna andas barn stötte på patrull i den verklighet de sade sig ha genomskådat. I sin strävan att flytta familjelivets centrum från köket till vardagsrummet blev de tvungna att ge sig in i "...kamp mot finrummet, detta svenska finrum, som trots nöd och fattigdom stod och utstrålade värdighet i utkylda hus. Men i finrummet levde man inte och det var detta onödiga slöseri med yta som naturligtvis retade de arga unga som inte kunde acceptera deras symbolvärde".

Det visade sig vara svårare än man trott att frammana den nya människotypen. Omdaning av våra miljöer har förvisso varit omfattande. Gamla stadskärnor har lagts i grus för att ge plats åt det moderna, betongförorter har massproducerats. På alla de områden där det över huvud taget har varit praktiskt

möjligt har medborgarnas liv effektiviserats, kalkylerats, standardiserats, förenklats. Men genom hela denna process har framtidsingenjörerna aldrig lyckats fånga de delar av människonaturen som velat värna det oanvända rummet, fredat från tidens skiftande krav på logik, nytta och föränderlighet.

Även i ett så moderniserat och genomrationaliserat samhälle som dagens, märks behovsytringar av sådant som identitet, religion, gemenskaper, traditioner, ja, till och med myter, lika väl som, eller till och med starkare än, för bara några årtionden sedan. Just sådant som det moderna projektets ridderskap hade hoppats och berömt sig självt för att ha gjort rent hus med.

En ledarskribent på *Dagens Nyheter* ville förklara nyuppkomna, delvis uttryckligen konservativa stämningar med att det måste röra sig om ett slags "sekelskiftsångest". Det är en reaktion som i sin absurdism vittnar om instinkt snarare än eftertänksamhet. Att inte öppet eller underförstått bejaka föreställningen att människan just i vår tid är på väg att fulländas i det att hon till slut lyckats befria sig från gamla mönster för att glatt kunna stråla i omnipotent glans, det är ju lite halvt misstänkt. För att inte tala om påståendet att hon aldrig någonsin kommer att nå denna fulländning. De som kommer dragande med sådant är otrygga.

Men vem är egentligen otrygg? De som bejakar det immateriella och oföränderliga hos människan, eller de som oroas över att andra gör det?

I debatten framträder det modernistiska paradigmet kärna alltmer som ett imperativ: det är inte bara så att du har möjlighet att frikoppla dig från de traditionsbestuckna mönstren, du bör göra det. Annars har du inte förstått ditt eget bästa. Och du bromsar oss alla på vår färd in i framtiden.

Samtiden kännetecknas av en märklig syn på just tiden. Kan tid avgöra vad som är rätt och fel? Från höger till vänster verkar mycken retorik gå ut på just detta, att tid dömer åt oss. Våra egna uppfattningar är underordnade. Föreställningar är riktiga eller oriktiga i den mån de "hänger med sin tid" som det slentrianmässigt uttrycks. Vi befinner oss alla på en utvecklingslinje där själva tiden som sådan, framtiden, leder oss. Det som var i går är per definition sämre än det som är i dag och kommer i morgon. Egentligen inte av någon annan anledning än att det just var i går. Det som är, är rätt för att det är. Mer skall inte behöva sägas.

Det finns förstas relevanta dimensioner av detta. För ett företag finns till exempel all anledning att "hänga med sin tid". Det måste alltid vara berett att ompröva, omforma och omvandla verksamheten utan större sentimentalitet för att möta konkurrensens ständigt skiftande villkor. Men det är svårare att se att denna dogm självklart måste utsträckas till andra samhällssfärer. Gäller den för kyrkan? Ingen kyrka anstränger sig så för att anpassa sig efter omgivningen som den svenska, och ingen får väl heller så mycket kritik för att den inte gör det tillräckligt mycket. Omgivningen ser nutiden som det moraliska måttet, inte en tvåtusenårig tradition. I svensk teve kan man se en lekman förklara för höga företrädare för de tre stora världsreligionerna, att det ju går att betrakta deras verksamhet som olika företagsidéer som skall locka till sig kunder, utan att en enda av de tre protesterar. Ett säreget nutidsfenomen.

Men i grund och botten måste förstas påståendet att det som kan knytas till gårdagen per definition är fel bäras upp av något mer substantiellt än att det bara är omodernt. Begreppet

modernt måste avskiljas från betydelsen i dag förekommande, för att i stället ges en kvalitativ innebörd.

Det omedelbara svaret från modernisten blir då att den tekniska utvecklingen talar för sig i det avseendet, den går ju bevisligen framåt. Och det är förstås riktigt, att våra materiella omständigheter blivit bättre och bättre. Men inför övriga fenomen, moraliska, sociala, kulturella, måste rimligtvis en annan form av sortering företas. En sortering som till skillnad från hänvisningar till abstrakta tidsrörelser förmår skilja på vad som är och vad som bör.

Under tiden närmast efter andra världskriget var detta behov inte lika påtagligt. Det materiella framåtskridandet syntes erbjuda en väg mot allt större lycka samtidigt som världen fortfarande var relativt okomplicerad i kulturella termer. Det moderna projektet gick på högvarv. Men vartefter har det blivit alltmer uppenbart att materia endast i begränsad utsträckning kan ersätta eller onödiggöra immateria. Som ett slags svar på detta verkar elitens framstegsiver ha fått något ansträngt över sig.

I vissa fall får iveren karaktären av ren tillbedjan. I Skåne kommer snart att uppenbaras ett övertydligt exempel. Utanför Malmö planeras ett nästan trehundra meter högt torn. Det blir den högsta byggnaden i Europa. Avsikten är att markera att staden med omnejd är en region som skall "sättas på kartan" som det brukar heta. Tornet skall inge skåningarna framtidstro. Men till skillnad från vad som normalt borde kunna förutsättas runt så pass storslagna projekt synes den folkliga uppslutningen vara måttlig.

Varför? Ja, kanske för att det inte rör sig om något väsentligt. Alla vet att det går att bygga ett trehundra meter högt torn.

Alla vet att det går att bygga fyrahundra meter, säkert tusen meter bara nog med pengar pumpas in. Den vanliga människans förundran inför teknikens fantastier har tagit slut för länge sedan. De som förmodas bli imponerade lär sannolikt kunna delas upp i dem som ser ett ovanligt högt torn och dem som irriteras över landskapets förfulning (huruvida tornet är vackert eller inte är ju en bisak för dess utformare; det är högt). Att tänka sig att förbipasserande kommer att erfara en tro på en bättre framtid för sig själva och sina närmaste är när allt kommer kring en rätt märklig tanke. Lika märklig som att dessa personer just därför skulle vara rädda för framtiden eller verklighetsfrånvända tillbakablickare.

Jämförelsen kan göras med regionens andra kolossalprojekt, Öresundsbron. Även denna skapelse har välsignats med en hel del luftig retorik, men då har det inte varit helt utan grund. Bron har nämligen en uppenbar praktisk funktion. Dess storlagenhet är en konsekvens av dess ändamålsenlighet, till skillnad från tornet vars poäng är dess själva höjd.

Följaktligen erbjuder en bilfärd på den stora bron förmodligen just en känsla av en bilfärd på en stor bro snarare än känslan av att ännu en gräns mot Lyckan har erövrats. Bortsett, kanske, från hos mer förhårdade fyrtiotalister.

Informationsteknologins genombrott har medfört en nytändning för det teknikfixerade framstegsperspektivet. Skillnaden mot tidigare består grovt i att det nu är individer och inte kollektiv som skall resas ur dunklet. Det är den enskildes valmöjligheter som skall uttänjas till det praktiskt taget obegränsade. Välstånd och fredlig samlevnad är både motorbränsle och konsekvens. Denna nya vurm inför det tekniska föreskriver inte enhetlighet, och är såtillvida mer tydligt liberal.

Men ytterst ligger förstås det liberala i torgförandet av människans befrielse. Tekniken möjliggör individuella uppbrott från politiska, moraliska och kulturella gränsdragningar, och ju fler som ansluter sig – eller kanske snarare kopplar upp sig – desto starkare blir denna framåtskridande kraft i stort. Den nya teknologins oändliga smörgåsbord av varor, information och sinnesintryck sägs befordra en ny – gemensam – livsstil. Snabbrörlighet, egenmäktighet och just teknifiering betonas som normerande drag.

Det är inte svårt att ifrågasätta de mer uppenbarelsebetonade visionerna av denna gränslösa värld. Sannolikt är att människors konstanta behov av fasthet och förankring kommer att verka återhållande på teknikens potentiellt uppslitande krafter, och det utan att dess praktiska effekter undertrycks. Men vad som är mer svårfångat men ändå kännbart i den nya framtidseuforin är ett då och då återkommande tonfall som går mer i imperativets tecken än den klassiska liberalismens.

Villkoret för den teknikuppburna gränslösheten är som sagt att ett accelererande antal människor inrättar sig efter den, alltså väljer att utnyttja tekniken. Att en sådan viljeinriktning kommer att dominera är också rimligt att förvänta sig i perspektivet av de uppenbara praktiska fördelarna. Men det är en annan sak än att förvänta sig viljan att underkasta sig det anmodade förhållningssätt som behäftats med en uppkopplad värld.

Vissa människor vill inte vara rörliga. Vissa är beredda att försaka en hel del för att kunna bo kvar på ett och samma ställe. Andra vill kunna kliva ur det flödande kommunikationsbruset. Många föredrar att inte ta risker, och saknar varje antydning till entreprenörskap. Och en del är så fräcka att de helt enkelt upp-

skattar varje tillfälle de slipper sitta framför en skärm. Många människor är besvärliga.

Men är de därför att klandra? Deras attityder sammanfaller stundtals med de politiskt betingade intressen som upplever informationsteknologin och globaliseringen som ett hot, men alls inte nödvändigtvis. Ändå buntas de förra gärna ihop med de senare och döms ut som varande rädda för framtiden. Som varande problem.

Den nya teknologins utbredning kännetecknas av evolutionistiska mekanismer. Nya idéer tar sig vägar som varken kan förutsägas eller hindras. Det som vinner spridning vinner spridning enkom beroende på dess gagn för människor, hur trivial idén eller lösningen kan synas vara i sig. Utvecklingen är alltför komplex för att kunna överblickas och kontrolleras centralt. På sikt är därför politisk vilja en i sammanhanget hart när ovidkommande faktor, något som förstås faller liberala framstegsentusiaster i smaken. Men dessa sorts liberaler måste naturligtvis ställas inför samma oförsynta fråga som marxisterna: om nu ändå obeveklig teknisk utveckling formar oss och vårt samhälle, varför all denna ideologiska energi?

Att mobiltelefonen underlättar tillvaron förnekas av få. Men att det egentligen skulle finnas anledning att utifrån något slags moraliskt eller ideologiskt perspektiv känna tillfredsställelse med ett samhälle som präglas av tät mobilanvändning är i grund och botten svårt att se. För att inte tala om anledning att känna irritation över dem som väljer att inte eller sparsamt begagna detta hjälpmedel. Det finns ett värde i effektiv kommunikation, men knappast ett värde med moralisk innebörd, lika litet som det finns moralisk anledning att sucka över människor som inte "vågar" bo futuristiskt. Det goda samhället bestäms av

andra egenskaper hos medborgarna än viljan att inta ett modernt förhållningssätt.

Denna distinktion har förstås väldigt litet med den nya teknologins faktiska utbredning att göra. Det är rimligt att anta att utbredningen fortsätter, och kanske till och med fortsätter så explosionsartat som påstås. Men distinktionen är principiellt viktig i de fall betraktandet av utveckling ges en ideologisk inramning. Och så är ju tämligen ofta fallet.

Här kan vi åter höra Oakeshott som en välkommen röst. Vi påminns om den djupaste innebörden av ett fritt samhälle, det samhälle som inte drivs i någon speciellt förutbestämd riktning alls. Det samhälle där imperativen begränsar sig till de moraliska aspekterna av människors beteende, inte deras vilja att bete sig på ett sätt som för tillfället betecknas som modernt. Denna sida av Oakeshott är på ett sätt genuint liberal. Men det är en liberalism som blivit alltmer sällsynt i takt med att moderniteten lockat liberala skaror att se mer till abstrakta tidsrörelser i stället för enskilda individers egentliga tycke. Oakeshott visar på en till stora delar övergiven position: en liberalism som låter den materiella utvecklingen driva sig själv, en människas glädje vara en människas glädje och i övrigt väntar in morgondagen med ro.

Nu är förstås det linjära, teknikeuforiska temperamentet inte bara liberalt. Men exemplet visar hur en alltmer moderniserad värld kan forma paradoxer och få begrepp att flyta samman. Det som framträder på ett sätt i gårdagens landskapsljus gör det på ett annat sätt i dagens.

Som en följd av det som sagts måste naturligtvis även konservatismen vara modern i ett djupare avseende än att den bara råkar finnas i nutiden, eller att den kommer att följa oss in i

framtiden. Det har sagts att den moderna konservatismen utmärks av insikten om marknadens och traditionens naturliga symbios. Det är riktigt, men det finns också mer.

Genuint levande, aktuell, angelägen, är den idérörelse som kan göra anspråk på att i sitt gods innefatta den fria viljan. Det gör konservatismen i dag. Att vara konservativ är att vägra acceptera marxistisk eller liberal determinism, eller det modernas imperativ. Det är att söka det goda även när det måste ske vid sidan av modernitetens hårt trafikerade allfarväg. De halvt bortglömda stigar som då betrampas kan vara snåriga och slingrande, men erbjuder ofta känslor av både glädje och befrielse.